

TALLINNA TEHNIKAÜLIKOOL
INSENERITEADUSKOND
Energiatehnoloogia instituut

NO_x HEITMETE VÄHENDAMINE HAKKPUIDU MULLIVAS KEEVKIHTKATLAS

REDUCTION OF NO_x EMISSIONS IN A WOODCHIP BUBBLING FLUIDIZED BED BOILER

MAGISTRITÖÖ

Üliõpilane: Atko Siht
/nimi/

Üliõpilaskood 191986MASM

Juhendaja: Alar Konist, professor
/nimi, amet/

(Tiitellehe pöördel)

AUTORIDEKLARATSIOON

Olen koostanud lõputöö iseseisvalt.

Lõputöö alusel ei ole varem kutse- või teaduskraadi või inseneridiplomit taotletud.

Kõik töö koostamisel kasutatud teiste autorite tööd, olulised seisukohad, kirjandusallikatest ja mujalt pärinevad andmed on viidatud.

"....." 2022

Autor: .....

/ allkiri /

Töö vastab magistritööle esitatud nõuetele

"....." 2022

Juhendaja: .....

/ allkiri /

Kaitsmisele lubatud

"....." .....20..

Kaitsmiskomisjoni esimees .....

/ nimi ja allkiri /

Lihtlitsents lõputöö reprodutseerimiseks ja lõputöö üldsusele kättesaadavaks tegemiseks¹

Mina Atko Siht (*autori nimi*)

1. Annan Tallinna Tehnikaülikoolile tasuta loa (lihtlitsentsi) enda loodud teose NO_x hetmete vähendamise hakkpuidu mullivas keevkihtkatlas,
(*lõputöö pealkiri*)

mille juhendaja on Alar Konist,
(*juhendaja nimi*)

1.1 reprodutseerimiseks lõputöö säilitamise ja elektroonse avaldamise eesmärgil, sh Tallinna Tehnikaülikooli raamatukogu digikogusse lisamise eesmärgil kuni autoriõiguse kehtivuse tähtaja lõppemiseni;

1.2 üldsusele kättesaadavaks tegemiseks Tallinna Tehnikaülikooli veebikeskkonna kaudu, sealhulgas Tallinna Tehnikaülikooli raamatukogu digikogu kaudu kuni autoriõiguse kehtivuse tähtaja lõppemiseni.

2. Olen teadlik, et käesoleva lihtlitsentsi punktis 1 nimetatud õigused jäävad alles ka autorile.

3. Kinnitan, et lihtlitsentsi andmisega ei rikuta teiste isikute intellektuaalomandi ega isikuandmete kaitse seadusest ning muudest õigusaktidest tulenevaid õigusi.

_____ (kuupäev)

---

¹ Lihtlitsents ei kehti juurdepääsupiirangu kehtivuse ajal vastavalt üliõpilase taotlusele lõputööle juurdepääsupiirangu kehtestamiseks, mis on allkirjastatud teaduskonna dekaani poolt, välja arvatud ülikooli õigus lõputööd reprodutseerida üksnes säilitamise eesmärgil. Kui lõputöö on loonud kaks või enam isikut oma ühise loomingulise tegevusega ning lõputöö kaas- või ühisautor(id) ei ole andnud lõputööd kaitsvale üliõpilasele kindlaksmääratud tähtajaks nõusolekut lõputöö reprodutseerimiseks ja avalikustamiseks vastavalt lihtlitsentsi punktidele 1.1. ja 1.2, siis lihtlitsents nimetatud tähtaja jooksul ei kehti.

LÕPUTÖÖ ÜLESANNE

Üliõpilane: Atko Siht, 191986MASM (nimi, üliõpilaskood)

Õppekava, peeriala: MASM02/18 Energiatehnoloogia ja soojusenergeetika (kood ja nimetus)

Juhendaja(d): Professor, Alar Konist, 6203907 (amet, nimi, telefon)

Konsultant: .....(nimi, amet)

..... (ettevõtte, telefon, e-post)

Lõputöö teema:

(eesti keeles) *NO_x heitmete vähendamine hakkpuidu mullivas keevkihtkatlas*

(inglise keeles) Reduction of NO_x emissions in a woodchip bubbling fluidized bed boiler

Lõputöö põhieesmärgid:

1. Lämmastikuheitmete tekkepõhjused keevkihtkatlas
2. Lämmastikuheitmete vähendamise meetodid
3. NO_x heitmete vähendamine põlemisõhkude reguleerimisega MKK katlas

Lõputöö etapid ja ajakava:

Nr	Ülesande kirjeldus	Tähtaeg
1.	Tahkete biokütuste definitsioon ja omadused	21.03.22
2.	NO _x heitmed ja nende teke, vähendamine	06.04.22
3.	VÄO KTJ 1 keevkihtkatla mõõdistused ja tulemused	04.05.22

Töö keel: Eesti

Lõputöö esitamise tähtaeg: "20" Mai 2022

Üliõpilane: Atko Siht ..... ".....".....20.....a
/allkiri/

Juhendaja: Alar Konist ..... ".....".....20.....a
/allkiri/

Konsultant: ..... ".....".....20.....a
/allkiri/

Programmijuht: ..... ".....".....20.....a
/allkiri/

Kinnise kaitsmise ja/või lõputöö avalikustamise piirangu tingimused formuleeritakse pöördel

SISUKORD

EESSÕNA	9
Lühendite ja tähiste loetelu	10
SISSEJUHATUS	11
1. KÜTUSE LÄMMASTIK PÕLEMISEL	13
1.1 Gaas-N.....	13
1.2 Tõrv-N.....	13
1.3 Koks-N	14
2. NO _x HEITMETE TEKE	15
2.1 Termiline NO _x	15
2.2 Kiire NO _x	16
2.3 Gaaside oksüdeerumine.....	16
2.4 Tõrvade oksüdeerumine.....	17
2.5 Koksi oksüdeerumine	18
3. HAKKPUIT KÜTUSENA.....	19
3.1 Elementaarkoostis.....	19
4. HAKKPUIDU KEEVKIHTPÕLETUS	22
4.1 MKK eripärad NO _x tekkeks	23
4.1.1 Kütuse omaduste mõju	23
4.1.2 Kihi temperatuur	24
4.1.3 Põlemisõhu kogus.....	25
4.2 NO _x heitmete piirmäärad	25
5. NO _x HEITMETE VÄHENDAMINE KEEVKIHTKATLAS	27
5.1 Primaarne.....	27
5.1.1 Astmeline põlemisõhk	27
5.1.2 Suitsugaasi retsirkulatsioon	29
5.1.3 Astmeline kütuse etteanne	29
5.2 Sekundaarne.....	31
5.2.1 SCR.....	32
5.2.2 SNCR	34
5.2.3 DeNO _x skraber.....	37
5.2.4 DeNO _x kihi lisandid.....	39
6. NO _x MUUTUS VÄO MKK NÄITEL	41
6.1 Katsetuste läbiviimine	41
6.2 Parameetrid ja kasutatud seadmed	42
6.2.1 Temperatuuri mõõdistuste asukohad.....	43
6.2.2 Suitsugaaside mõõdistuste asukoht	44

6.2.3 Põlemisõhkude mõõdistuste asukohad.....	44
6.2.4 Kütuseproovid.....	44
6.3 Mõõdistuste tulemused.....	45
6.3.1 Sekundaarõhk 80, tertsiaalõhk 20	45
6.3.2 Sekundaarõhk 60, tertsiaalõhk 40	47
6.4 Järeldused	51
6.4.1 Temperatuur.....	52
KOKKUVÕTE	53
SUMMARY.....	54
KASUTATUD KIRJANDUSE LOETELU	55
LISAD	58
Lisa 1 Katse 1 protokoll	59
Lisa 2 Katse 2 protokoll	60
Lisa 3 Katse 3 protokoll	61
Lisa 4 Katse 4 protokoll	62
Lisa 5 Katse 5 protokoll	63
Lisa 6 Katse 6 protokoll	64
Lisa 7 Katse 7 protokoll	65
Lisa 8 MKK vaade küljelt.....	66
Lisa 9 MKK vaade eest.....	67
Lisa 10 Kütuse proovivõtu asukoht.....	68
Lisa 11 Temperatuuri mõõtmise andur.....	69

Joonised

Joonis 1.1: Tahkete biokütuste lämmastiku termokeemilise muundamise voodiagramm [5].....	13
Joonis 1.2: Tahkete biokütuste koksi lämmastiku sisaldus (võrdluses põlevaine lämmastikuga enne pürolüüsi) erinevatel pürolüüsi temperatuuridel [8]–[11]	14
Joonis 2.1: Lihtsustatud voogdiagramm termilise, kiire ja kütuse NO _x tekkimise kohta [12].....	15
Joonis 3.1: Hakkpuidu ja purustatud puidu visuaalne erinevus [18]	19
Joonis 3.2: VÄO KTJ 1 sissesöötjast võetud hakkpuidu kütuseproov	21
Joonis 4.1: (a) Tsirkuleeriv keevkiht (TKK); (b) Mulliv keevkiht (MKK) [20]	22
Joonis 4.2: Kütuse lämmastiku sisalduse suhe NO _x heitmete kogusega (a) ja kütuse-N muundumine NO _x 'ks (b) [21]	24
Joonis 5.1: Astmeline põlemisõhkude jaotus MKK katlas [24].....	28
Joonis 5.2: Vooluskeem astmelise põlemisõhuga	28
Joonis 5.3: Vooluskeem astmelise kütuse etteandega [26]	30
Joonis 5.4: NO _x vähendamine astmelise kütusetteandega kivisöe tolmpõletus katlas [13].....	31
Joonis 5.5: SCR katalüsaatorite levinuimad stuktuurid: plaat, kärg ja valtsitud [27]..	32
Joonis 5.6: SCR asukoht suitsukäigul kõrge tuhasusega tsoonis (a), madala tuhasusega tsoonis (b) ja (c) [29]	33
Joonis 5.7: Suitsugaasi temperatuuri ja NO _x vähendamise efektiivsuse suhe SCR tehnoloogiaga [30]	34
Joonis 5.8: SNCR UREA põhimõtteline skeem [32]	35
Joonis 5.9: Temperatuuri aken NO _x heitmete optimaalseks vähendamiseks SNCR'ga [32].....	36
Joonis 5.10: NO _x heitmete vähenemise sõltuvus reageerimata ammoniaagi kogusest suitsugaasis [33].....	37
Joonis 5.11: DeNO _x skrabberi vooluskeem [35]	38
Joonis 5.12: DeNO _x reageeriva tahke materjali kasutamine keevkihis [36]	39
Joonis 6.1: VÄO KTJ 1 MKK keevkihtkatla temperatuuri mõõdistuste positsioonid	43
Joonis 6.2: Suitsugaaside mõõtmine elektrifiltri ja ökonomaiseri vahel	44
Joonis 6.3: VÄO 1 MKK sekundaarõhu düüside vastukaal	45
Joonis 6.4: VÄO 1 MKK NO _x kogus kuivas suitsugaasis 80/20 põlemisõhkude suhtega	46
Joonis 6.5: VÄO 1 MKK temperatuurid ülemises tsoonis 80/20 põlemisõhkude suhtega	46

Joonis 6.6: VÄO 1 MKK NO _x kogus kuivas suitsugaasis 60/40 põlemisõhkude suhtega (katse 2 ja 3).....	47
Joonis 6.7: VÄO 1 MKK temperatuurid ülemises tsoonis 60/40 põlemisõhkude suhtega (katse 2 ja 3).....	48
Joonis 6.8: VÄO 1 MKK NO _x kogus kuivas suitsugaasis 60/40 põlemisõhkude suhtega (katse 6 ja 7).....	49
Joonis 6.9: VÄO 1 MKK temperatuurid ülemises, keskmises ja alumises sektsioonis (katse 6)	50
Joonis 6.10: VÄO 1 MKK temperatuuride erinevus ülemises ja alumises sektsioonis (katse 6)	51

Tabelid

Tabel 3.1: Eesti biokütuse katlamajade tüüp nõuded hakkpuidule.....	20
Tabel 4.1: Keevkihttehnoloogia põlemisprotsessi parameetrite mõju NO _x ja N ₂ O heitmetele [13]	23
Tabel 4.2: Nõuded keskmise võimsusega uute rajatavate põletusseadmete heitmetele (EL) 2015/2193 [22].....	26
Tabel 4.3: NO _x heitmete piirmäärad tahkete kütuste põletusseadmetele 2010/75/EL [23].....	26
Tabel 6.1: Mõõdetavad parameetrid ja väärtuste hankimine	42
Tabel 6.2: Mõõtmiste tulemusena saadud NO _x kogused kuivas suitsugaasis teisendatuna O ₂ =6%.....	51

EESSÕNA

Käesolev magistritöö on valitud enda isiklikust huvist tahkete biokütuste põlemistel tekkivate heitmete vastu ning viisidest nende vähendamiseks. Täpsema teema valikul lähtusin töökohas tehtud uuringutest ja projektidest. Seega sooviks tänada Utilitas Tallinna Elektri jaama, kus sooritatud katsed said läbi viidud. Lisaks soovin tänada juhendajat, professor Alar Konist, kes aitas lõputöö koostamisel ja pakkus välja erinevaid materjale.

NO_x, hakkpuit, BFB, astmeline põlemine, magistritöö.

Lühendite ja tähiste loetelu

Biokütus-N – kütuses sisalduv lämmastik

CEMS – statsionaarne heitmete mõõtmise süsteem

DCS – protsessi kontrollsüsteem

Δt – temperatuuride vahe

Gaas-N – gaasis sisalduv lämmastik

Koks-N – kosis sisalduv lämmastik

KTJ - koostootmisjaam

λ – liigõhutegur

Lendosa-N – lendosades sisalduv lämmastik

LHV – alumine kütteväärtus

MCR – katla soojuskoormus

MKK – mulliv keevkiht

N – lämmastik

NO_x – lämmastikoksiidid (NO ja NO₂)

PM – peenosakesed

PPM – osakesi miljondiku kohta

SCR – selektiivne katalüütiline lämmastikuheitmete vähendamine

SNCR – selektiivne mittekatalüütiline lämmastikuheitmete vähendamine

TKK – tsirkuleeriv keevkiht

TJ – teradžaul

Tõrv-N – tõrvas sisalduv lämmastik

UREA – ammoniaagil baseeruv kemikaal

SISSEJUHATUS

Viimase 10 aasta jooksul on Eestis pidevalt kasvanud hakkpuidu põletamine soojusenergia tootmiseks. Kui aastal 2012 toodeti tahketest biokütustest 42391TJ primaarenergiat, siis aastal 2020 oli toodanguks 71447TJ.[1] Mis peamine, tegemist on regionaalse kütusega, mille kasutamine aitab vähendada sõltuvust maagaasist ning saavutada Euroopa Liidu poolt seatud kliimaeesmärgid aastateks 2030 ja 2050.

Erinevalt fossiilsetest kütustest, loetakse taimset ja puitset päritolu tahkeid biokütuseid süsinikneutraalseteks. See on üheks peamiseks põhjuseks, miks kasutatakse biokütuseid soojus- ja elektrienergia tootmiseks. Küll aga on ka teisi heitmeid peale CO₂'e, mis vabanevad keskkonda põlemisel tekkivate suitsugaasidega. Tahkete biokütuste puhul on selleks lämmastikoksiidid, ehk NO_x ja N₂O heitmed.

NO_x (NO ja NO₂) ja N₂O on atmosfääris kõige levinumad lämmastik ühendid. N₂O puhul on tegemist kasvuhoonegaasiga, mis sarnaselt CO₂'le aitab kaasa kliima soojenemisele ja põhjustab osoonikihi lagunemist. N₂O on atmosfääris peamiselt taimset, looduslikku päritolu. See on ka põhjuseks, miks erinevalt NO_x ühenditest ei ole hetkel N₂O reguleeritud.[2]

Tahkete kütuste põlemisel tekivad NO_x heitmed aga põhjustavad happelihmu ning linnades sudu, mis omakorda põhjustab hingamisteede haigusi. Seega on seatud põletusseadmetele Euroopa Liidus piirmäärad, millega soovitakse kontrollida NO_x heitmete kogust atmosfääris. Alates aastast 2005 on Euroopa Liidus tekkinud NO_x heitmete kogus vähenenud 36%. Suurimaks allikaks on maantee transport, mis moodustab 39% õhku paisatud lämmastikoksiidide kogusest. Energeetikasektori osakaal on 14%. [3] Selleks, et jätkuks langustrend, on Euroopa Liit seadnud keskmise suurusega ja suurtele põletusseadmetele heitmete piirmäärad. See käsitleb nii olemasolevaid kui ka uusi rajatavaid võimsusi. Olemasolevatele keskmise suurusega põletusseadmetele on lisaks ettenähtud üleminekuperiood aastani 2025 (eritingimustel 2030).[4]

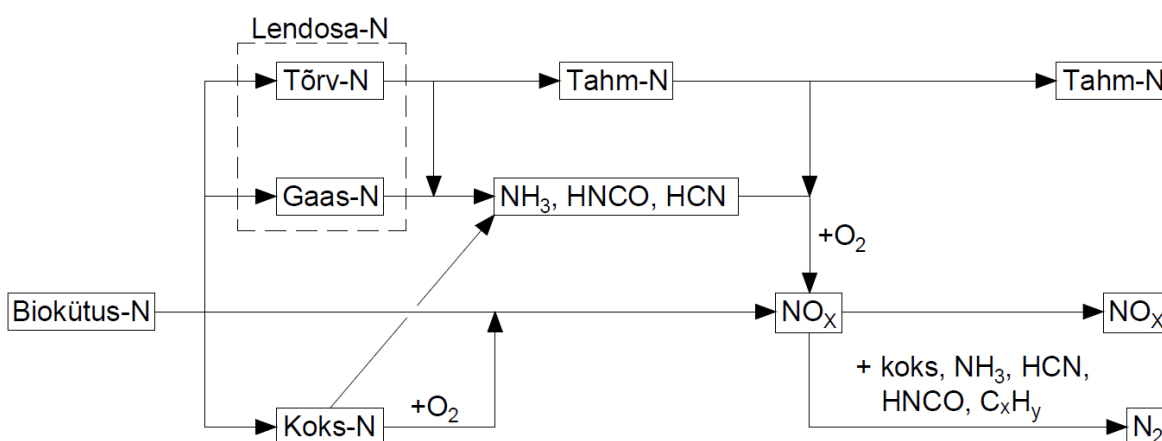
Olemasolevate põletusseadmete jaoks võib see halvimal juhul tähendada lisainvesteeringuid NO_x vähendamise seadmetesse. Selleks on mitmeid tehnoloogiaid, levinuimaks SNCR, ehk UREA või ammoniaagi pritsimine põlemiskeskonda. Probleemiks on olemasolevate kollete puhul tihti ideaalse reageerimistsooni leidmine, kuna kolde konstruktsioonile ei ole seda ettenäinud. Üheks lahenduseks võib olla ka heitmete vähendamine primaarsel teel, ehk reguleerides põlemiskarakteristikat.

Olenevalt olukorrast, võib põlemise reguleerimine olla ka vajalik enne lisaseadmete paigaldust, et tekiks optimaalsete parameetritega keskkond.

Antud lõputöö eesmärk on uurida kuidas tekivad hakkpuidu põlemisel NO_x heitmed ja nende vähendamine olemasolevas keevkihtkatlas primaarsete ja sekundaarsete meetoditega. VÄO KTJ 1 MKK katlas läbiviidud katsete eesmärgiks oli uurida põlemiskambri temperatuure SNCR paigalduseks ja põlemisõhkude mõju NO_x heitmetele kuivades suitsugaasides.

1. KÜTUSE LÄMMASTIK PÕLEMISEL

Hakkpuit koosneb paljudest erinevatest keemilistest elementidest. Üheks selliseks elemendiks on lämmastik (N), mis võib moodustada 0,1-2,3% hakkpuidu kuivainest. Kütuse põlemisel laguneb osakeste struktuur, ehk toimub lendosade ja koksi eraldumine. Sama toimub ka lämmastikuga. Osa lämmastikust lahkub koos lendosadega (lendosa-N) ja osa jääb koksi (koks-N). Lendosa-N jaguneb veel omakorda faaside alusel gaasiks (gaas-N) ja tõrvaks (tõrv-N). Joonisel 1.1 on esitatud lihtsustatud voodiagramm lämmastiku muundamise protsessist.

Joonis 1.1: Tahkete biokütuste lämmastiku termokeemilise muundamise voodiagramm [5]

1.1 Gaas-N

Pürolüüsi tulemusena tekivad gaas-N koosneb ühenditest NH₃, HCN ja HNCO.[5] Täpne kogus ja omavaheline suhe lendosades sõltub lisaks kütusekoostisele ka põlemisprotsessist (pürolüüsi temperatuur ja osakese kuumutamise kiirus). Kirjanduse järgi loetakse puidu pürolüüsil 800°C juures tekkiva N₂/NH₃/HCN/HNCO suhteks lendosades 0/90/5/5.[6] Lisaks eelnimetatule on gaasidest leitud ka NO_x ühendeid, mille tekkimine on põhjustatud suurest hapniku sisaldusest puit kütustes.

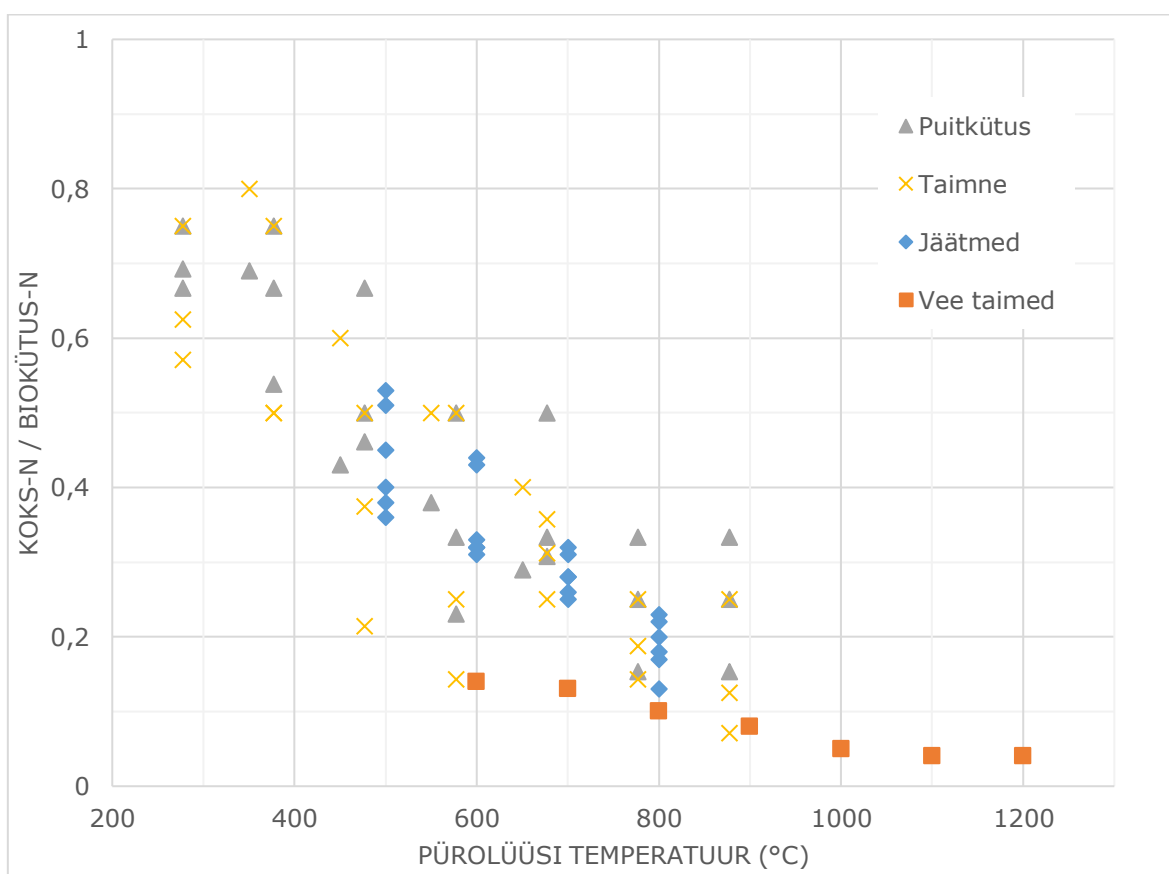
1.2 Tõrv-N

Lisaks gaasile, tekib pürolüüsi käigus ka tõrv, mis sisaldab samuti lämmastiku ühendeid. Tekkiva tõrv-N osakaal sõltub kütusest, pürolüüsi temperatuurist ja kuumutuskeskkonnas viibimise ajast. Teatud olukordadel (näiteks õlgede pürolüüsil) võib tõrv-N moodustada koguni 51% kütuses olevast lämmastikust.[6] Kõrgemitel temperatuuridel (>600°C) toimub tõrvade termiline krakkimine ning lämmastikühendid eralduvad tahma (tahm-N) ja gaasidena (NH₃ ja HCN). Tekkiv tahm koosneb lisaks

lämmastikühenditele ka muudest väiksematest keemilistest komponentidest. Tahmas sisalduva lämmastik võib reaktsioonide tulemusena vähendada NO_x heitmete sisaldust, moodustada ise NO_x ühendeid oksüdeerides hapnikuga või lihtsalt lahkuda suitsugaasidega.

1.3 Koks-N

Pärast lendosade eraldumist, jääb pürolüüsi tulemusena alles koks. Lendosade eraldumine algab tahketes biokütustes enamasti 160-250°C juures.[7] Antud temperatuuride juures jääb enamus biokütuses sisalduvast lämmastikust koksi, lendosadega eraldub puitset päritolu kütuste puhul 25-35% lämmastikust. Alates temperatuurist 550°C algab lämmastiku intensiivsem eraldumine, lendosadega lahkub puitsete kütuse puhul 50-85% kogu massist. Vee taimede korral eraldub näiteks koguni 86-96%. Põhjuseks on kütuse keemiliste sidemete kiirem lagunemine kõrgetel temperatuuridel. Koksi ja kütuses sisalduva lämmastiku suhe erinevatel temperatuuridel ja kütustes on esitatud joonisel 1.2.

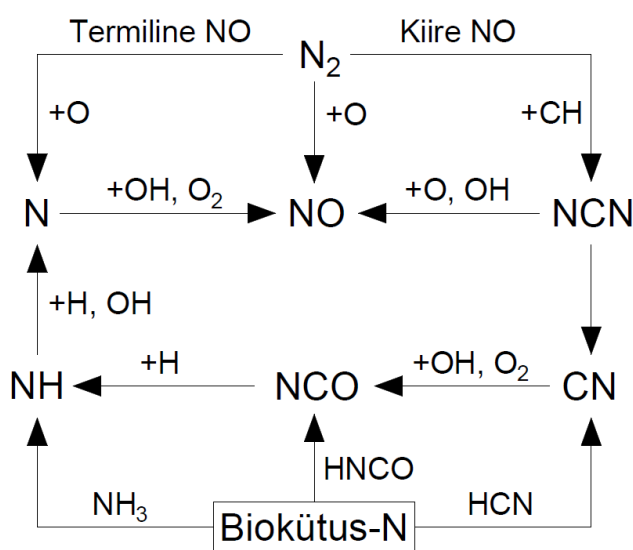
Joonis 1.2: Tahkete biokütuste koksi lämmastiku sisaldus (võrdluses põlevaine lämmastikuga enne pürolüüsi) erinevatel pürolüüsi temperatuuridel [8]–[11]

2. NO_x HEITMETE TEKE

Põlemisel tekkivate lämmastikühendite edasisel oksüdeerumisel tekivad NO_x ühendid (NO ja NO₂). Tegemist on lämmastikoksiid heitmetega, mis põhjustavad happelihmu ja hingamisteede haigusi. Peamiseks ühendiks, mis tekib põlemisel on NO, mis edasisel reageerimisel O₂'ga muundub NO₂'ks. Antud reaktsioon toimub nii koldes põlemisel kui ka atmosfääris. Seega toimub NO muundumine NO₂'ks ka hiljem korstnast väljudes.[7]

Kütuse põlemisel on 3 võimalikku viisi lämmastikoksiidide tekkeks:

- Termiline NO_x, mis tekib õhus oleva lämmastiku reageerimisel hapnikuga kõrgel temperatuuril (>1300°C)
- Kiire NO_x, mis tekib õhus oleva lämmastiku reageerimisel põlevate gaasidega (CH_i). Selle tagajärjel tekivad vaheühendid, mis oksüdeeruvad edasi lämmastikoksiidideks
- Kütuse NO_x, mis tekib kütuse põlemisel vabanevate lämmastikühendite reageerimisel õhus oleva hapnikuga

Joonis 2.1: Lihtsustatud voogidiagramm termilise, kiire ja kütuse NO_x tekkimise kohta [12]

Joonisel 2.1 on kuvatud lihtsustatud voodiagramm NO_x ühendite tekkest ja reaktsioonidest termilise, kiire ja kütuse lämmastiku muundamisel.

2.1 Termiline NO_x

Kütuse põlemiseks antakse keskkonda õhku, mis sisaldab lämmastikku (N₂). Selleks, et lõhkuda lämmastiku (N₂) aatomite vahelist sidet on vaja palju energiat. Seega toimuvad

kõrgetel temperatuuridel (>1300°C) erinevad oksüdeerumise reaktsioonid, mis moodustavad lõpuks NO ühendid. Termilise NO tekkimine õhus olevast lämmastikust on esitatud valemitega 2.1-2.3.[13]

Seega on termilise NO_x tekkeks vaja palju energiat ja piisavas koguses hapniku aatomeid, mis omakorda sõltub temperatuurist. Temperatuuri tõustes tõuseb ka vabade hapniku aatomite kogus põlemiskeskkonnas. Vastavalt kirjandusele ei ole vaja termilise NO_x tekkega arvestada kui temperatuurid põlemiskeskkonnas on alla 1400°C.[13] Alates 1600°C toimub termilise NO_x järsk kasv. Kuna hakkpuidu puhul hoitakse temperatuure reeglina alla 1100°C tuha sulamise tõttu, siis termilise NO_x tekkega ei arvestata.

2.2 Kiire NO_x

Lisaks hapnikuga reageerimisele võib põlemiskeskkonda antava õhus olev lämmastik (N₂) reageerida ka kütusest lahkuvate süsivesinikega (CH_i). Reaktsioon on esitatud valemiga 2.4.[14] Edasised reaktsioonid lämmastikoksiidide tekkeks on näidatud valemiga 2.11.

Hakkpuidu ja muude tahkete biokütuste põlemisel on tekkivate süsivesinike kogus väike. Lisaks sisaldab hakkpuit piisavas koguses orgaaniliselt seotud lämmastikku, mis moodustab peamise osa põlemisel tekkivatest NO_x'de kogusest. Seega ei arvestada hakkpuitu põletates nn kiirete NO_x'dega, vaid vaadeldakse ainult kütuse lämmastikust tekkinud NO_x'e.[12]

2.3 Gaaside oksüdeerumine

Hakkpuidu põletamisel tekivad pürolüüsi tulemusena gaasid, mis sisaldavad NH₃, HCN ja HNCO ühendeid. Edasisel põletamisel koos lisaõhuga moodustavad tekkinud ühendid oksüdeerumise teel uusi lämmastikühendeid.

NH₃'e oksüdeerumisel on peamisteks saadusteks N₂ ja NO. Reaktsioonid on kirjeldatud valemitega 2.5-2.10.[12] Vähesel määral võib tekkida ka N₂O, juhul kui keskkonda

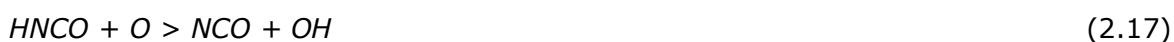
satub suuremas koguses lisaõhku. Selle tagajärjel võib moodustuda ühend HO₂, mis reageerimisel NO'ga moodustab NO₂'e (valem 2.9). Edasine reageerimine on näidatud valemiga 2.10.[12]

HCN oksüdeerumisel on lõppsaadusteks samuti N₂, NO ja N₂O. Reaktsioonid kirjeldatud valemitega 2.11-2.15.[12] Madalamatel temperatuuridel võib lisaks toimuda HNCO teke NCO reageerimisel veeauruga (valem 2.15). Kõrgematel temperatuuridel toimub HNCO lagunemine tagasi NCO'ks.[12]

Ka HNCO oksüdeerumisel tekivad N₂, NO ja N₂O ühendid. Reaktsioonid kirjeldatud valemitega 2.16 ja 2.17.[12] HNCO oksüdeerumiskiirus sõltub temperatuurist ja CO olemasolust keskkonnas. Juhul kui CO puudub, siis on oksüdeerumiskiirus madal temperatuuridel alla 1250K.[12] Kuna tahkete kütuste põlemisel tekib ka CO, siis reaalsuses on oksüdeerumine kiirendatud.

Edasised reaktsioonid N₂, NO ja N₂O tekkeks on näidatud valemitega 2.12, 2.13 ja 2.14.

2.4 Tõrvade oksüdeerumine

Tõrvade puhul on tegemist kõrge viskoossusega vedelikuga, mis termilise krakkimise tulemusena gaasistub. Seega sarnaselt lendosadele on peamisteks lämmastiku

heitmeteks NH_3 ja HCN . Oksüdeerumisel moodustavad antud ühendid NO ja N_2 heitmed, mis on reaktsioonidena kirjeldatud valemitega 2.5 kuni 2.15.

Tõrvade põlemisel tekkiva tahma lämmastikusisalduse kohta puudub täpne ülevaade biokütuste osas. Tahma mõju on rohkem uuritud kivisöe puhul, kus kirjanduse järgi vabaneb lämmastik tahma põlemise teel ning oksüdeerub lämmastikoksiidiks. Seega põhjustab tahm-N rohkem NO heitmed.[15]

2.5 Koksi oksüdeerumine

Koksi põlemisel tekib palju erinevaid lämmastikheitmeid. Põhilisteks on N_2 ja NO , mis tekivad hapnikuga oksüdeerudes. Peamine osa suitsugaasides leiduvast NO_x 'st pärineb koksi põlemisest.[7] Lisaks eralduvad sarnaselt lendosadele ka NH_3 , HCN ja HNCO ühendid, millest omakorda tekivad lõpuks reaktsioonide tulemusena N_2 , NO ja N_2O ühendid.

See kui palju tekib NO heitmeid koksi põlemisel, sõltub temperatuurist. NO heitmete kogused tõusevad kuni temperatuurini 800°C [5]. Kõrgematel temperatuuridel hakkab lämmastikoksiid reageerima koksiga, mis põhjustab N_2 teket. Reaktsioonid on kirjeldatud valemitega 2.18-2.20.[16]

3. HAKKPUIT KÜTUSENA

Hakkpuitu loetakse väärindamata biokütuseks. Ehk tegemist on puitkütusega, mille mehaanilisi omadusi ei ole spetsiaalselt töödeldud. Sarnaselt hakkpuidule loetletakse väärindamata biokütusteks ka halupuitu, saepuru, laastu ja muid puidutöötlemisel tekkinud jäätmeid.[17]

a) Hakkpuit (peenestatud terava löikeriistaga) b) Purustatud puit (purustatud nüri löikeriistaga)

Joonis 3.1: Hakkpuidu ja purustatud puidu visuaalne erinevus [18]

Peamiseks erinevuseks võrreldes teiste puitkütuste tüüpidega on liigirikkus, ehk enamasti koosneb hakkpuit erinevat tüüpi puiduliikidest. Tegemist on tihti raiejäätmetega, mis koosneb lisaks puidule ka okstest, koortest ja pinnasest. Seetõttu on ka keeruline üheselt määrata täpset elementaarkoostist, kuna hakkpuidu kvaliteet võib varieeruda ka ühes koormas. Näitena võib tuua ka hooajalise sõltuvuse: suvel tarnitud hakke niiskusesisaldus on madalam, kui talvel või kevadel tarnitud. Seetõttu võib esineda olukordi, kus põlemisel tekkivate lämmastikoksiidide (NO_x , N_2O) kogused ületavad normi, kuna tarnitud tooraine päritolu muutub.

Ülesehituselt koosneb hakkpuit enamjaolt orgaanilistest ja vähesel määral anorgaanilistest ühenditest. Orgaanilise osa moodustab tselluloos, amorfse struktuuriga hemitselluloos ja lingiin. Tegemist on kütuse põlevaine osaga. Anorgaaniline osa seevastu võib esineda nii mineraalsete ühenditena, nagu fosfaadid, silikaadid ja kloriidid; või siis osana orgaanilistest mineraalidest Ca–Mg–K–Na.[19]

3.1 Elementaarkoostis

Puitkütuste elementaarkoostise moodustavad süsinik (C), vesinik (H), hapnik (O), väävel (S), lämmastik (N) ja kloor (Cl). Neist esimesed kolm (C, H ja O) võivad

moodustada koguni 99% kuivaine kogumahust.[17] Ülejäänud elementide (S, N ja Cl) osakaal on küll väike, kuid siiski oluline probleemide vältimiseks.

Väävli (S) sisaldus kuivaines jääb enamasti 0 ja 0,07% vahele. Kõrge väävlisisaldus võib põhjustada madalatemperatuurilist korrosiooni suitsukäikudes. Hakkpuidu puhul ei ole väävliheitmed enamasti probleemiks, kuna põlemisel tekkiv SO₂ võib siduda tuhaga.[14]

Lämmastiku (N) kogus sõltub hakkpuidu koostisest. Puidu puhul võib lämmastiku kogus kuivaines olla 0,5-2,3%, samas kui puidukoos 0,3-0,8%. Samuti võib kogust hakkpuidus tõsta ka kõrgem taimse materjali (rohelus, õled) kogus.[14]

Hakkpuidu puhul on kloori (Cl) sisaldus enamasti madal (<0,05%). Täpne kogus sõltub nagu ka lämmastiku puhul erinevatest teguritest. Kuna kloor jõuab taimedesse läbi mulla, siis võib sisaldust mõjutada ka päritolu.[14] Näiteks rannikul asuv puit võib olla suurema kloori sisaldusega kui sisemaal. Lisaks võib tõsta kloori osakaalu puiduokkad ja õled.[17]

Tabel 3.1: Eesti biokütuse katlamajade tüüp nõuded hakkpuidule

Parameeter	Ühik	Hakkpuit	
		Garantii väärtus	Lubatud vahemik
Kütteväärtus (LHV), (tarbimisaine)	MJ/kg	8,3	5,2 – 12,1
Tihedus	kg/m ³	320	230 – 400
Kütuse suhteline väline niiskus kogu massis	%	50	35 – 60
Tuhk (kuivaines)	%	2	0 – 4
C (kuivaines)	%	50,45	49 – 53
H (kuivaines)	%	6	5 – 7
O (kuivaines)	%	40	38 – 44
S (kuivaines)	%	0,02	0 - 0,07
N (kuivaines)	%	0,3	0 - 0,8
Cl (kuivaines)	%	0,02	0 - 0,05
Tuha sulamise temperatuur	°C	> 1200	1100 – 1300
Fraktsiooni suurus	> 60% vahemikus 3,15 kuni 100 mm; < 35 % väiksem kui 1 mm, 5% kuni 200 mm		

Tabelis 3.1 on esitatud hakkpuidu tüüp elementaarkoostis, mille alusel on projekteeritud enamikus Eestis töötavatest hakkpuidu kateldest. Andmed pärinevad erinevate

katlamajade hankematerjalidest. Joonisel 3.2 on kuvatud VÄO KTJ 1 sissesöötjast võetud kütuseproov.

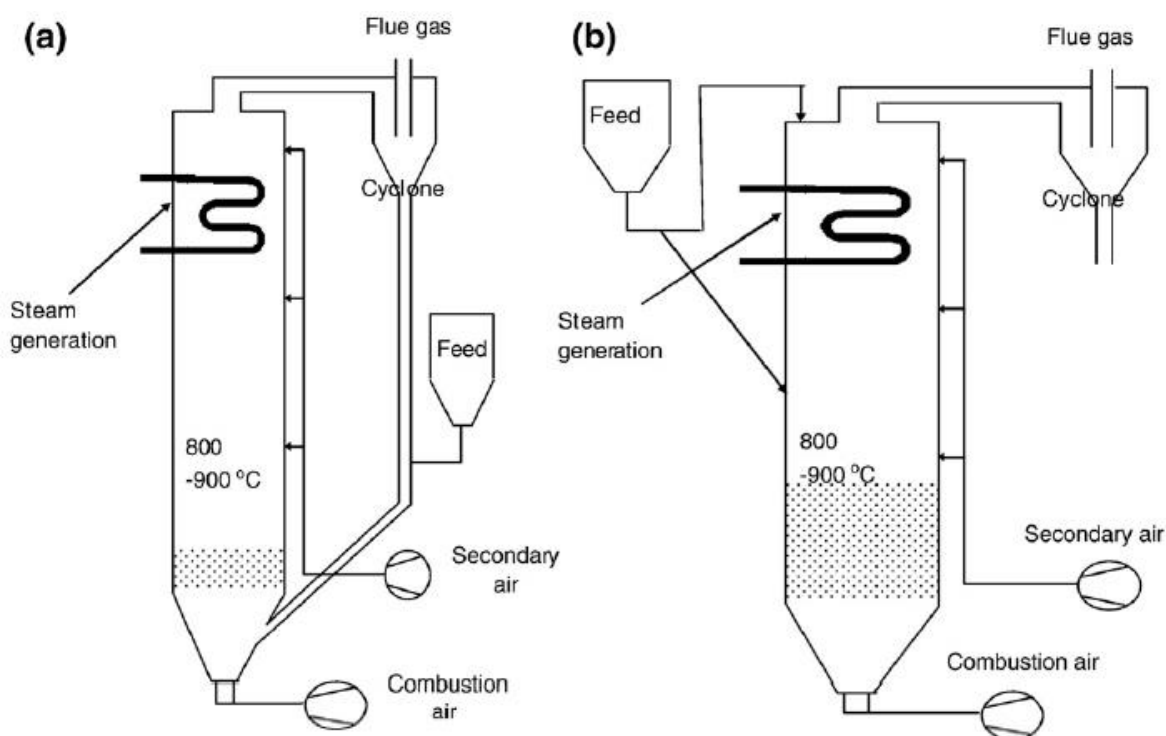

Joonis 3.2: VÄO KTJ 1 sissesöötjast võetud hakkpuidu kütuseproov

4. HAKKPUIDU KEEVKIHTPÕLETUS

Keevkihtpõletus tehnoloogia on hetkel kõige efektiivsem viis põletada tahkeid biokütuseid energia tootmiseks. Lisaks paremale soojusülekandele tekib keevkihtpõletusel ka enamasti vähem NO_x heitmeid võrreldes muude tehnoloogiatega. Põhjuseks on madal põlemistemperatuur koldes ($800\text{-}900^\circ\text{C}$). Seetõttu ei teki termilist NO_x 'i ning pea kõik tekkinud lämmastikoksiidid on pärit kütuses sisalduvast lämmastikust. Ning kuna hakkpuidu lämmastiku sisaldus on küllaltki väike võrreldes näiteks põlevkivi või jäätmekütustega, siis on teoorias võimalik viia NO_x heitmete teke alla piirmäära põlemisprotsessis.

Keevkihtpõletusega kateldes toimub hakkpuidu põletamine materjali kihis, mis koosneb liivast, tuhast ja koksist. Teatud olukordades võib olla lisatud ka lisandeid vajalike heitmete vähendamiseks. Nn kihi moodustava materjali alla antakse primaarõhku, mis paneb materjali liikuma. Materjali liikumise intensiivsuse järgi jaotatakse keevkihttehnoloogia kaheks: MKK ehk mulliv keevkiht ja TKK ehk tsirkuleeriv keevkiht. MKK puhul antakse kihi alla primaarõhku kiirusega $1\text{-}3\text{m/s}$ [20], mis paneb kihis oleva materjali ja kütuse osakesed liikuma (mullima). TKK puhul on primaarõhu kiirus suurem ($3\text{-}6\text{m/s}$)[20], mis paneb kütuse ja materjali osakesed kihist välja lendama. TKK ja MKK põhimõtteline skeem on esitatud joonisel 4.1.

Joonis 4.1: (a) Tsirkuleeriv keevkiht (TKK); (b) Mulliv keevkiht (MKK) [20]

4.1 MKK eripärad NO_x tekkeks

Sarnaselt muudele põletusviisidele, toimuvad peatükis 2 kirjeldatud lämmastiku reaktsioonid ka MKK tehnoloogiat kasutades. Peamiseks erinevuseks on tekkivate NO_x ja N₂ kogus ning omavaheline suhe. See võib sõltuda erinevatel faktoritest, kütuse oakeste suurus, tahke ja lendosade suhe, kihi temperatuur, lisaõhk ning põlemise karakteristika koldes. Seega ei sõltu NO_x'de teke ainult kütusest, mis on hakkpuidu puhul ka positiivseks küljeks. Vastavalt peatükis 3 kirjeldatule ei ole hakkpuidu puhul tegemist konstantse koostisega kütusega.

Lisaks on teatud erinevusi ka MKK ja TTK põletusel. Tabelis 4.1 on esitatud põlemisparameetrite mõju NO_x ja N₂O heitmetele. Sealt on näha, et kui enamusi parameetritele muutuste puhul on mõju heitmetele MKK ja TTK puhul sama, siis on ka vastupidiseid näiteid. Näiteks MKK puhul toimub NO_x'de vähenemine kui kasutatakse kihi materjalina lubjakivi, samas kui TTK puhul toimub astupidine efekt. Antud osas kirjeldan täpsemalt MKK eripära lämmastikoksiidide tekkel.

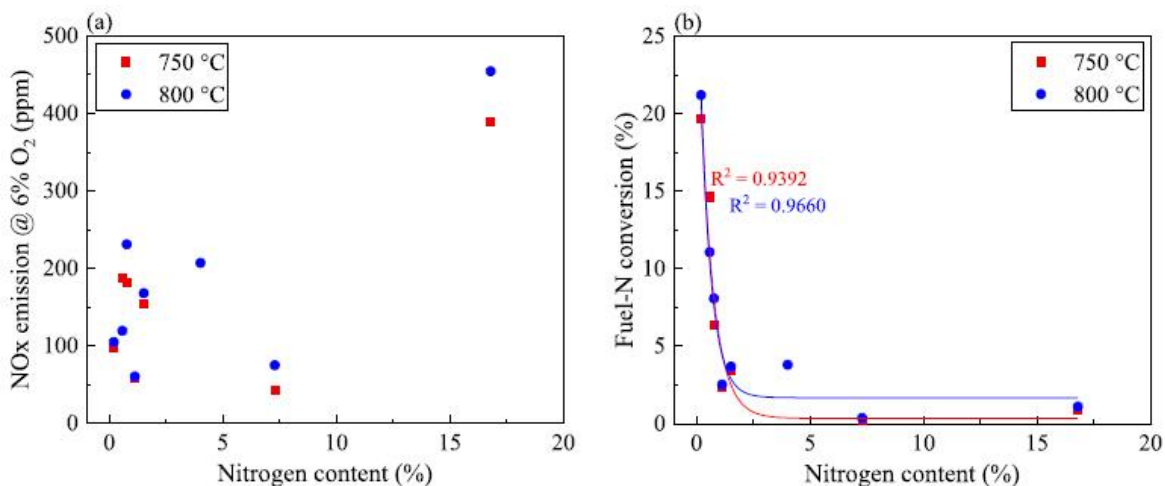
Tabel 4.1: Keevkihttehnoloogia põlemisprotsessi parameetrite mõju NO_x ja N₂O heitmetele [13]

Suurenev parameeter	N ₂ O	NO _x
Temperatuur	↓	↑
Kütuse lämmastiku sisaldus	↓(MKK), ↓(TKK)	↓(MKK), ↑(TKK)
Kütuse lendosade lämmastiku sisaldus	↑	↑
Lisaõhk	↑	↑
Astmeline põlemisõhk	↓	↓
Lubjakivi	↓	↓(MKK), ↑(TKK)
SO ₂	↑	↓
SNCR (NH ₃ , UREA)	↑	↓
SCR	-	↓
Rõhk	↑, ↓	↓ (NO ₂ ↑)

4.1.1 Kütuse omaduste mõju

Keevkihtpõletuse tehnoloogia eripäraks, võrreldes näiteks restil põletusega, on väiksem kütuse osakeste suurus. Hakkpuidu puhul näiteks 50x50x80mm. Kütuse osakeste mõõtmed võivad mõjutada NO_x'de teket MKK põletusel kuna suurusest sõltub süttimise/lagunemise kiirus ja asukoht. Kivisöe põletamisel keevkihis on täheldatud mõlemapidist efekti. Kirjanduses avaldatud uuringu alusel vaadeldi kahte erinevat päritolu kivisütt, kus ühel vähenes tekkivate NO_x'de kogus kütuse mõõtmete

suurenedes. Samas teisel kivisöel nähti, et NO_x 'de kogus vähenes kütuse mõõtmete vähenedes.[16] Eeldatakse, et suurema fraktsiooniga kütuse puhul toimub koksist NO eraldumine aeglasemalt ning gaasides olevate NH ühenditega reageerimisel toimub muundumine N_2 'ks (valem 2.8). Kindlat alust aga lämmastikoksiidide koguse modelleerimiseks kütuse suurusel ei ole. Lisaks on hakkpuidu puhul keeruline saavutada ühtlane osakeste fraktsioon.

Joonis 4.2: Kütuse lämmastiku sisalduse suhe NO_x heitmete kogusega (a) ja kütuse-N muundumine NO_x 'ks (b) [21]

Lisaks puudub kindel arusaam kütuses oleva lämmastiku sisalduse mõjust põlemisgaasides oleva NO_x kogusele. Vastavalt kirjandusele (joonis 4.2) ei pruugi madalam lämmastiku sisaldus tähendada madalamaid NO_x 'e. Küll aga on täheldatud, et lämmastiku sisalduse kasvades väheneb tekkivate NO_x 'de osakaal võrreldes muude lämmastikühenditega.[21]

4.1.2 Kihi temperatuur

Keevkihtpõletuse plussiks restkoldega põletuse ees on küllaltki madalad temperatuurid (700-900°C), mis lisaks tuha sadestiste sulamise vähendamisele vähendab ka tekkiva NO_x kogust. Peatükis 2.1 kirjeldatud termiliste NO_x 'de kogus on näiteks keevkihtpõletusel olematu, mis tõttu seda ka ei käsitleta. Küll aga on kihi temperatuur üks olulisemaid lämmastikoksiidide tekitajaid kuna peamine NO_x kogus tekib hakkpuidu põletamisel koksist oleva lämmastiku oksüdeerumisel.

Peatükis 2.5 oli kirjeldatud, et NO_x 'de kogus koksi lämmastiku oksüdeerumisel suureneb temperatuuri tõustes. Seega võib arvestada, et mulliva kihi temperatuuri kasvades kasvab üldjuhul ka NO_x 'de kogus.[21] Küll aga on täheldatud kivisöe põletamise puhul, et teatud temperatuurist alates võib täheldada ka NO_x 'de langustrendi.[16] Seda põhjendatakse asjaoluga, et kõrgematel temperatuuridel (>900°C) toimub NO

intensiivsem reageerimine koksiga, mis põhjustab N₂ teket. Reaktsioonid on kirjeldatud valemitega peatükis 2.5.

4.1.3 Põlemisõhu kogus

MKK tehnoloogias on kütuse põlemine erinevates tsoonides vertikaalselt. Vastavalt sellele toimub ka põlemisõhu jaotamine koldes: primaarõhk (kihi all) ja sekundaarõhk (kihi peal). Sellest, kui palju antakse keskkonda põlemisõhku sõltub otseselt ka NO_x'de kogus. Põlemiskeskonnass oleva lisaõhu koguse suurenedes kasvab ka tekkivate NO ja N₂O heitmete kogus. Põhjuseks on CO, mille kogus hapniku koguse kasvades väheneb. Valemiga 4.1 on kirjeldatud toimuv koksist eralduva NO reaktsioon CO'ga.[16]

Tekkiva reaktsiooni intensiivsus sõltub samuti keskkonna temperatuurist. Mida kõrgem on temperatuur, seda järsem on ka lisaõhu mõju NO_x ja N₂O tekke kasvule. Seega võib öelda, et CO ja NO_x on omavahel pöördvõrdelises korrelatsioonis, ühe kasvades väheneb teine.

MKK eripäraks on aga primaarõhu puhul nii kiiruse kui ka koguse olulisus. Tahke biomassi põletusel peetakse kihis oleva lisaõhu optimaalseks suhteks 0,9-1.[21] Lisatava primaarõhu kiiruse mõju NO_x'le sõltub kütuse sisenemisest keskkonda. Juhul, kui kütus antakse otse kihi sisse, siis võib tekkida rohkem NO_x'e kuna kiiruse kasvades muutub kihi käitumine ebastabiilseks. Vastupidine efekt võib toimuda siis, kui kütus antakse otse kihi peale. Seljuhul toimub primaarõhk kiiruse kasvades liikuda kiiremini läbi kihi ja kütuse, mistõttu on hapniku osalemine põlemisprotsessis lühem. See põhjustab intensiivsemat CO teket, mis valemi 4.1 alusel vähendab NO teket.

4.2 NO_x heitmete piirmäärad

Põlemisgaasidega lahkvatele heitmetele ei ole maailmas seatud ühiseid piirmääri, mis kehtiksid kõikides riikides. Seetõttu võivad nii piirmäärad kui ka käsitletavat heitmed erineda riigiti ja piirkonniti. Enamasti jälgitakse põlemisgaaside puhul peenosakeste (PM), vääveldioksiidi (SO₂) ja lämmastikoksiidi (NO_x) koguseid.

Euroopa Liidus lubatava NO_x heitmete kogus sõltub kütusest ja põlemiseadme soojuslikust nimivõimsusest. Keskmise võimsusega põletusseadmete (nimivõimsus 1-50MW_{th}) jaoks on Euroopa Liidu direktiiv (EL) 2015/2193, mille nõuded uutele rajatavatele seadmetele on kuvatud tabelis 4.2. Seega on hakkpuidu põletamise korral maksimaalne lubatav NO_x heitmete kogus kuivades suitsugaasides 300mg/Nm³, mis on

arvestatud O₂ sisaldusega 6%. Juhul kui hakkpuidu põletusseadmete summaarne soojusvõimsus on vahemikus 1-5MW_{th}, siis on NO_x heitmete piirmääraks 500mg/Nm³.

Tabel 4.2: Nõuded keskmise võimsusega uute rajatavate põletusseadmete heitmetele (EL) 2015/2193 [22]

Saasteaine	Tahke biokütus	Muud tahkekütused	Gaasiõli	Vedelkütused (v.a gaasiõli)	Maagaas	Gaaskütused (v.a maagaas)
SO ₂ (mg/Nm ³)	200	400	-	350	-	35
NO _x (mg/Nm ³)	300	300	200	300	100	200
PM (mg/Nm ³)	20	20	-	20	-	-

Lisaks uutele seadmetele on direktiivis (EL) 2015/2193 määratud ka olemasolevate seadmete piirmäärad. Olemasolevatele hakkpuidu põletusseadmetele, mille soojusvõimsus on vahemikus 1-50MW_{th}, on lubatud NO_x väärtuseks kuivades suitsugaasides kuni 650mg/Nm³ (O₂=6%). Olemasolevateks loetakse seadmeid, mis võeti kasutusele enne 20. detsembrist 2018. See aga kehtib kuni aastani 2025. Alates 1. jaanuarist 2025 peavad kõik olemasolevad keskmise võimsusega seadmed vastama tabelis 4.2 esitatud piirmääradele.

Tabel 4.3: NO_x heitmete piirmäärad tahkete kütuste põletusseadmetele 2010/75/EL [23]

Summaarne nimisoojus võimsus (MW)	Kivisüsi, pruunsüsi ja muud tahkekütused (mg/Nm ³)	Biomass ja turvas (mg/Nm ³)	Vedelkütused (mg/Nm ³)
50 –100	300 450 tolmpuunsöe põletamisel	300	450
100 –300	200	250	200
> 300	200	200	150

Põletusseadmetele, mille võimsus on suurem kui 50MW_{th}, kehtib tööstusheitmete direktiiv 2010/75/EL. Tabelis 4.3 on esitatud maksimaalsed lubatud NO_x heitmete piirmäärad kui O₂ sisaldus on 6%. Seega hakkpuidu põletamisel on piirmäärad sõltuvalt võimsusest vahemikus 200-300mg/Nm³.

5. NO_x HEITMETE VÄHENDAMINE KEEVKIHTKATLAS

Hakkpuidu põletamisel tekkivate NO_x heitmete vähendamise jaoks on keevkiht tehnoloogia ideaalsete parameetritega. Keskkonna madal temperatuur, pikk kütuse viibimisaeg koldes ja põlemisõhu andmine astmeliselt võimaldab vähendada põlemisgaasidega lahkuvate NO_x heitmete kogust nii primaarsete kui ka sekundaarsete meetoditega.

5.1 Primaarne

N₂ teket hakkpuidus sisalduvast lämmastikust on võimalik soodustada kõige lihtsamalt primaarsel teel, ehk reguleerides põlemiskeskonna karakteristikat. Selleks on vaja hoida põlemisel tekkivad gaasid süsiniku rikkana võimalikult pikalt, et oleks piisavalt aega N₂ tekkeks.

Põlemist MKK keevkihtkoldes on võimalik mõjutada järgmiselt:

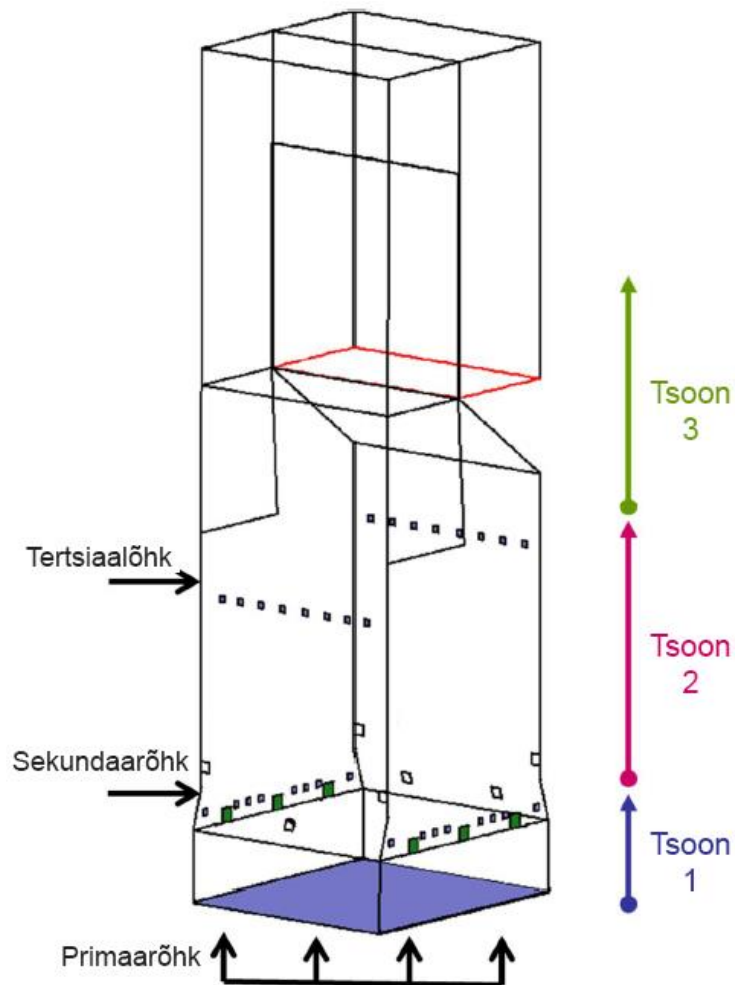
- Astmeline põlemisõhk – põlemisõhk viiakse koldesse erinevates sektsioonides
- Suitsugaasi retsirkulatsioon
- Astmeline kütuse etteanne

Põlemisõhuga tsoonide tekitamist ja suitsugaasi retsirkulatsiooni on võimalik kasutada ka TKK, ehk tsirkuleeriva keevkihi korral. Sellega mõjutatakse peamiselt NO_x teket lendosade lämmastikust.

5.1.1 Astmeline põlemisõhk

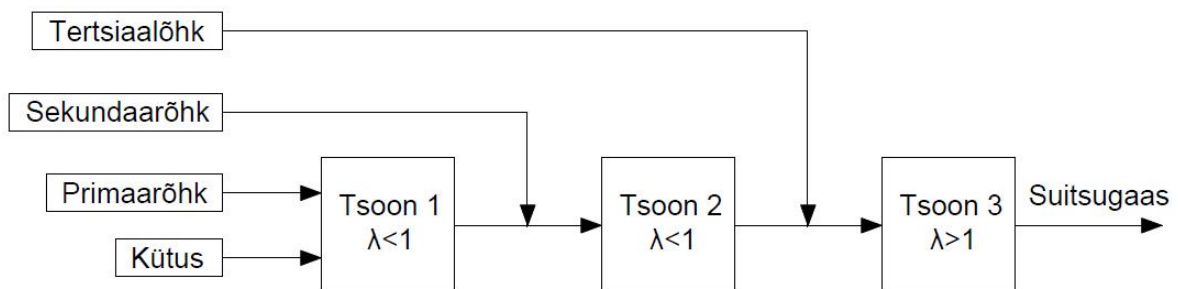
Keevkihtkateldes on põlemisõhud jaotatud tsoonide kaupa vertikaalselt. See kuidas on põlemisõhud jaotatud oleneb kolde konstruktsioonist. Põhiliseks jaotuseks on primaar ja sekundaar õhk. Primaarõhk antakse koldesse kihi alt, mis tekitab MKK puhul kihi keemise efekti. Lisaks puhtale õhule võib primaarõhk olla segatud ka suitsugaasi retsirkulatsiooniga, et paremini kontrollida kihi temperatuuri. Sekundaarõhku antakse koldesse kihi pealt ning selle asukohal on mõju NO_x heitmete tekkele.

Jaotades põlemisõhu sisendid astmeliselt tekib koldesse rohkem kui ainult 2 põlemistsooni. See saavutatakse sellega, et lisaks sekundaarõhule antakse põlemisse ka tertsiaalõhku. Taoline põlemisõhkude ja tsoonide põhimõtteline skeem MKK kolde kohta on näidatud joonisel 5.1.

Joonis 5.1: Astmeline põlemisõhkude jaotus MKK katlas [24]

Primaarõhu puhul ei muutu midagi. Sekundaarõhk antakse koldesse enamasti kõrgemalt, kui kütuse sisenemise avad. Tertsiaalõhku antakse koldesse veelgi kõrgemalt, põlemiskambri lõpu osas. Tertsiaali puhul on oluline, et sisendid ei oleks liiga kõrgel kuna olenevalt konstruktsioonist, võivad ülekuumendi torud olla liiga lähedal. Kihi kohale antava õhu jagunemine kaheks annab võimaluse viia koldes olev põlemine kolme tsooni. Õhu kogused on tsoonides eraldi reguleeritud. Tsoonides 1 ja 2 on liigõhutegur $\lambda < 1$. Tsoonis 3 on $\lambda > 1$.

Joonis 5.2: Vooluskeem astmelise põlemisõhuga

Tsoonis 1 toimub kütuse pürolüüs kihis. Enamuse lendosaga eralduvatest gaasidest moodustavad CO, H₂, C_xH_y, H₂O, CO₂ ja N₂. Kuna λ<1 siis pürolüüsi tulemusena tekib ka peatükis 3.1 kirjeldatud NH₃, HCN ja HNCO ühendid. Lisaks vabaneb ka koksist teatud kogus NO'd. Kuna tsoonis 2 on samuti λ<1 siis, ka kihi kohal on piiratud lämmastiku oksüdeerumine hapnikuga. Sellega pikendatakse kütuse põlemise aega, mis soodustab tekkinud NO heitmete reageerimist keevkihis oleva koksiga (peatükk 2.5) ja CO'ga (valem 4.1).

Tsoonis 3 toimub mittetäielikust põlemisest tekkivate CO ja C_xH_y ühendite järelpõlemine. Nn lõpp-põlemise tsooni lisaõhu andmisega (λ>1) tekib NO vähendamise efekt, kus NO_x muutub teistele lämmastikühenditele oksüdeerivaks ühendiks. Reaktsioonid kirjeldatud valemitega 2.8 ja 5.1[25].

Põlemisõhkude jaotus astmeliselt on eriti efektiivne NO_x'de vähendamiseks keskmise ja kõrge lendosade sisaldusega kütuste puhul. Sinna alla kuulub ka hakkpuit. Kirjanduse järgi on põlemistsoonide tekitamisega võimalik vähendada NO_x heitmeid koguni kuni 57%. [21]

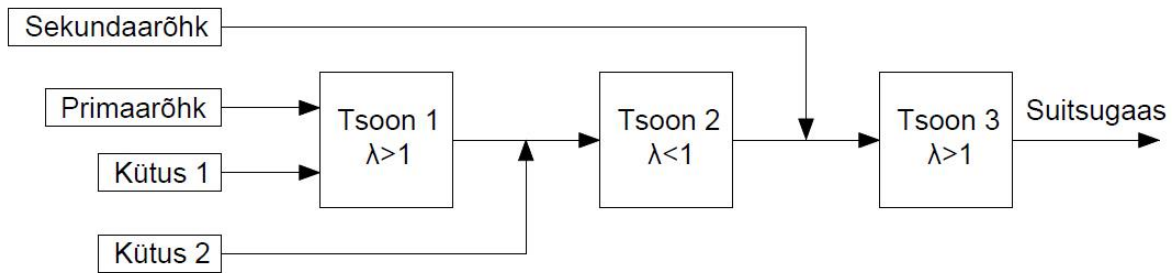
5.1.2 Suitsugaasi retsirkulatsioon

Suitsugaasi retsirkulatsiooni kasutatakse põlemiskeskonna temperatuuri kontrolliks. Enamasti antakse suitsugaasi MKK katlas kihi alla koos primaarõhuga. Lisaks on võimalik suitsugaasi retsirkuleerida ka kihi kohale, sekundaar ja tertsiaalõhu vahele. Sellega on võimalik vähendada temperatuuri ja hapniku kogust koldes, mis vähendab omakorda NO_x heitmete teket. Ehk parima efekti saavutamiseks peaks olema kasutusel koos peatükis 5.1.1 kirjeldatud põlemisõhkude jaotusega.

5.1.3 Astmeline kütuse etteanne

Astmeline kütuse etteanne on katla konstruktsiooni ja protsessi osas keerulisem. See nõuab kahte täiesti eraldiseisvat kütuse etteande süsteemi, mis paiknevad erinevatel tasanditel. Ehk enamasti on tegemist lahendusega, mis on ettenähtud juba katla projekteerides. Olemasolevale katlale lisa kütuse sisendi ja transportööride paigaldamine tähendab tihti katlamaja ümberehitust.

Sellest hoolimata, võimaldab kütuse sisenemise jaotamise koldesse vähendada tekkivate NO_x heitmete kogust. Tegemist on lahendusega, mis on tulnud kivisöe põletuselt, kus NO_x vähendamiseks lisati põlemisse teise kütusena hakkpuitu või maagaasi.[13] Ehk lisatav teine kütus on justkui NO_x heitmeid vähendav materjal. Protsessi põhimõtteline skeem on kujutatud joonisel 5.3.

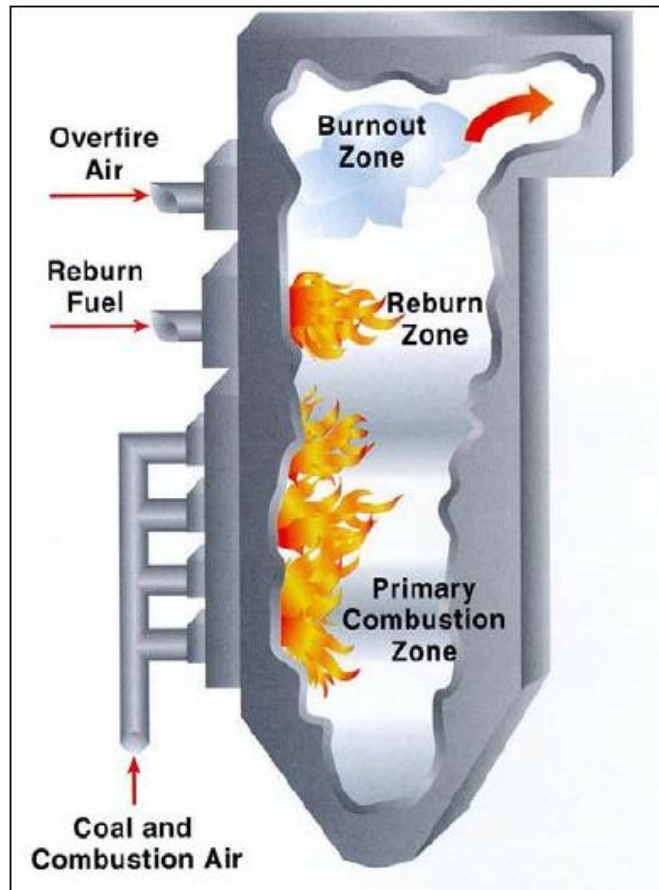
Joonis 5.3: Vooluskeem astmelise kütuse etteandega [26]

Sarnaselt peatükis 5.1.1 kirjeldatud põlemisõhkude jaotamisele toimub sarnane põlemistsoonide tekitamine ka siin. Kokku on 3 tsooni. Esimese tsooni moodustab kiht, kuhu antakse primaarõhku ja põhikütus. Erinevus „astmelise põlemisõhuga“ on see, et sel korral on tsoonis 1 liigõhutegur $\lambda > 1$. Ehk toimub kütuse põlemine ja hapnikuga oksüdeerumine.

Seejärel tuleb koldes ülespoole liikudes kütuse etteande teine aste. Kuna siin põlemisõhk puudub, siis tekib tsoon 2, kus $\lambda < 1$. Tsoonis 2 toimub lisa kütuse pürolüüsist vabanevate NH_i ühendite reageerimine põhikütusest vabanenud NO' ga vastavalt valemile 2.8. Lisaks tekib ka mittetäielikust põlemisest CO ja C_xH_y ühendid, mille reaktsioonid on kirjeldatud valemitega 4.1 ja 5.1.

Tsooni 3 tekitab sekundaarõhu lisamine süsteemi, mis tuleb pärast lisakütuse sisendit. Tegemist on nn järelpõlemise osaga, kus $\lambda > 1$ ning toimub põlemisgaasides oleva süsiniku põlemine.

Kuna kütus 2 vajab samuti viibimisaega keskkonnas pürolüüsi toimimiseks siis MKK tehnoloogias on selle kasutamine keeruline. Tahkete kütuste kasutamine tähendaks vaheresti ehitamist koldesse. Ühe võimalusena on kasutada kivisöe põletamisest tulnud lahendust. Primaarkütusena kasutada hakkpuitu ning lisakütusena maagaasi, mille jaoks paigaldatakse kihi kohale põletid. Maagasi põlemise tulemusel tekivad C_xH_y ühendid, mis reageerivad NO' ga ning moodustavad N_2 ühendid vastavalt valemile 5.1. Joonisel 5.4 on kuvatud näide kivisöe ja maagaasi lahendusest tolmpõletusega katlas.

Joonis 5.4: NO_x vähendamine astmelise kütuseteandega kivisöe tolm põletus katlas [13]

5.2 Sekundaarne

Kui primaarsete meetoditega ei saavutata soovitud NO_x tase, siis on võimalik rakendada ka sekundaarseid meetodeid. Sekundaarseteks meetoditeks on keemiliste ühendite lisamine keskkonda, mis reageerivad otseselt lämmastikoksiididega ning vähendavad seeläbi suitsugaasidega lahkvate NO_x'de kogust. Lisatavad ühendid võivad olla nii vedelal kui ka tahkel kujul.

NO_x teket on võimalik mõjutada järgmiste sekundaarsete meetoditega:

- SCR
- SNCR
- DeNO_x skraber
- Kihhi/kütuse lisandid

Kõiki loetletud sekundaarseid lahendusi on võimalik kasutada ka tsirkuleeriva keevkihi puhul. Teatud katalüütilise materjali kasutamine kihis võib aga TTK puhul tuua

vastupidise efekti. Näiteks lubjakivi kasutamise tsirkuleerivaskeevkihis on täheldatud NO_x heitmete kasvu. Samas kui MKK puhul toimub vähenemine.[13]

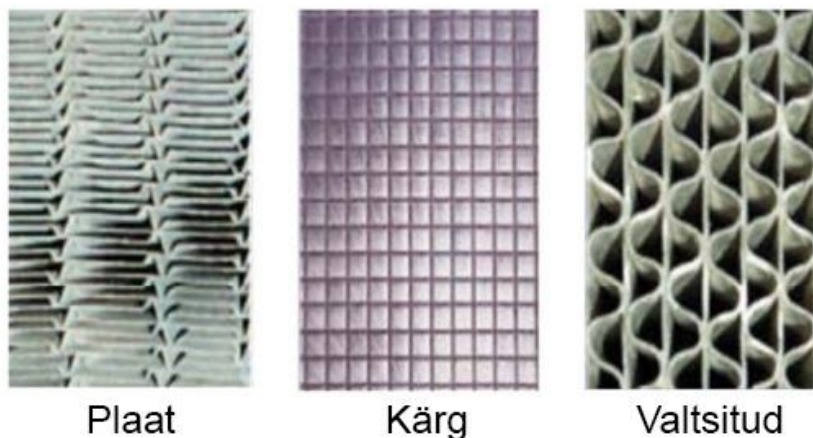
5.2.1 SCR

SCR, ehk selektiivne katalüütiline lämmastikuheitmete vähendamine, on kõige efektiivsem ja töökindlam lahendus NO_x heitmete vähendamiseks. Tegemist on tehnoloogiaga, mis on olnud kasutusel aastast 1970 ning ainuüksi USA's on paigaldatud üle 1000 SCR süsteemi. Süsteemi peamiseks plussiks on suurepärane efektiivsus (eemaldab kuni 95% suitsugaaside NO_x heitmetest)[27] ning eraldiseisev seade, mille paigaldus ei nõua olemasoleva katla ümberehitust.

SCR tehnoloogia hõlmab endas ammoniaaki (NH_3) ja katalüsaatorit, mis valmistatakse ette seadmena ning paigaldatakse suitsukäigu vahele. Suitsugaasi sisenemisel seadmesse pritsitakse keskkonda gaasistunud kujul ammoniaaki NH_3 , mis seguneb suitsugaasiga. Seejärel läbib tekkinud segu katalüsaatori, mis muudab NO_x heitmete reageerimise NH_3 'ga intensiivsemaks ning reaktsioonide tulemusena tekib N_2 ja H_2O . Toimuvad reaktsioonid on esitatud valemitega 5.2-5.4.[28]

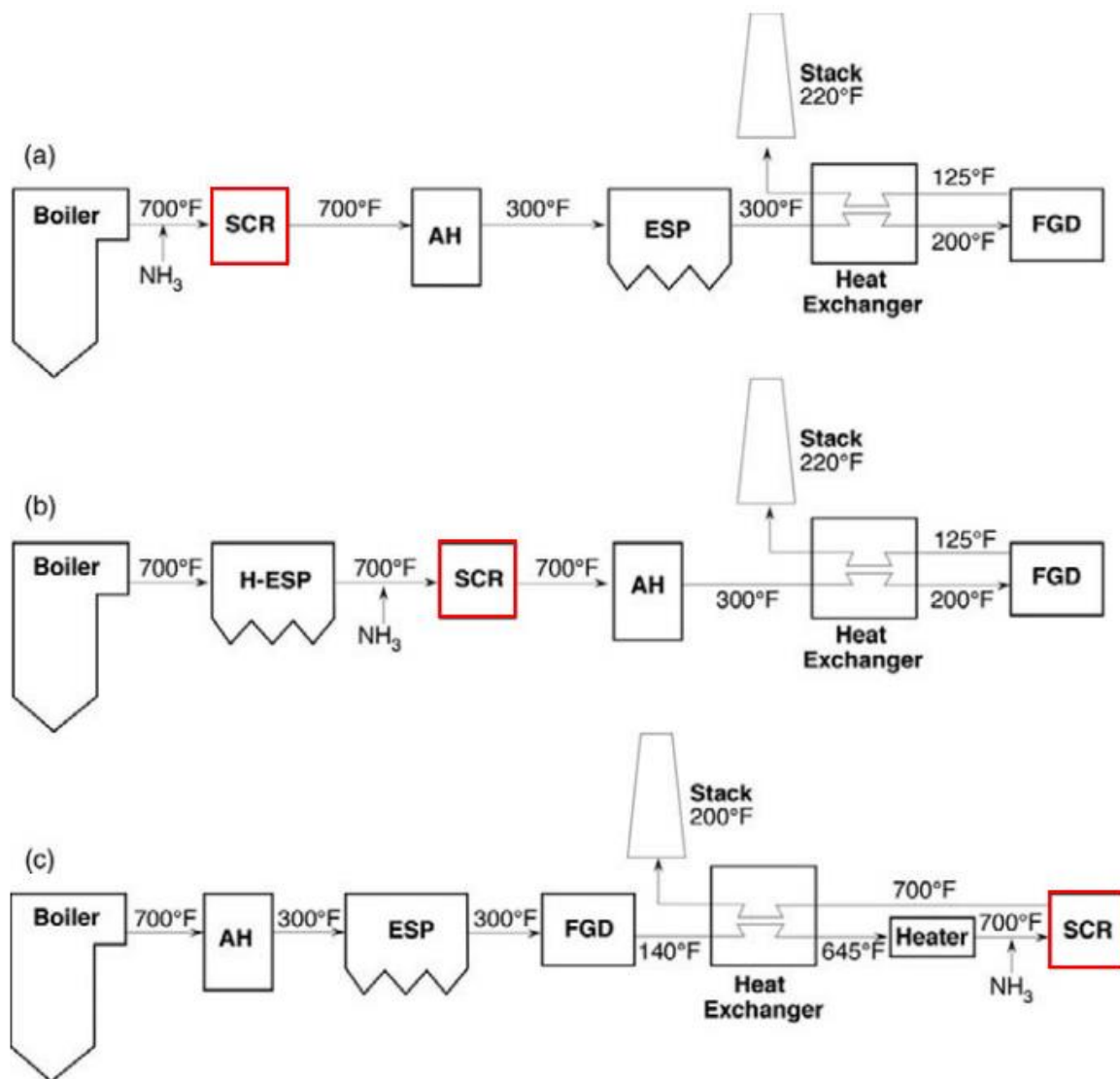
Katalüsaatori struktuuri ja materjalid määrab põletatav kütus ja SCR asukoht suitsukäigul. Tüüpiliseks katalüsaatori materjalideks on kasutusel titaanium dioksiid (TiO_2), vanaadium pentoksiid (V_5O_5) ja volfram trioksiid (WO_3). Struktuurilt võib katalüsaator esineda plaadina, kärjena ja valtsitud. Näited on esitatud joonisel 5.5. Õige struktuuri valik on oluline, kuna suitsugaasides leiduvad peenosakesed võivad põhjustada ummistusi.

Joonis 5.5: SCR katalüsaatorite levinuimad stukturid: plaat, kärg ja valtsitud [27]

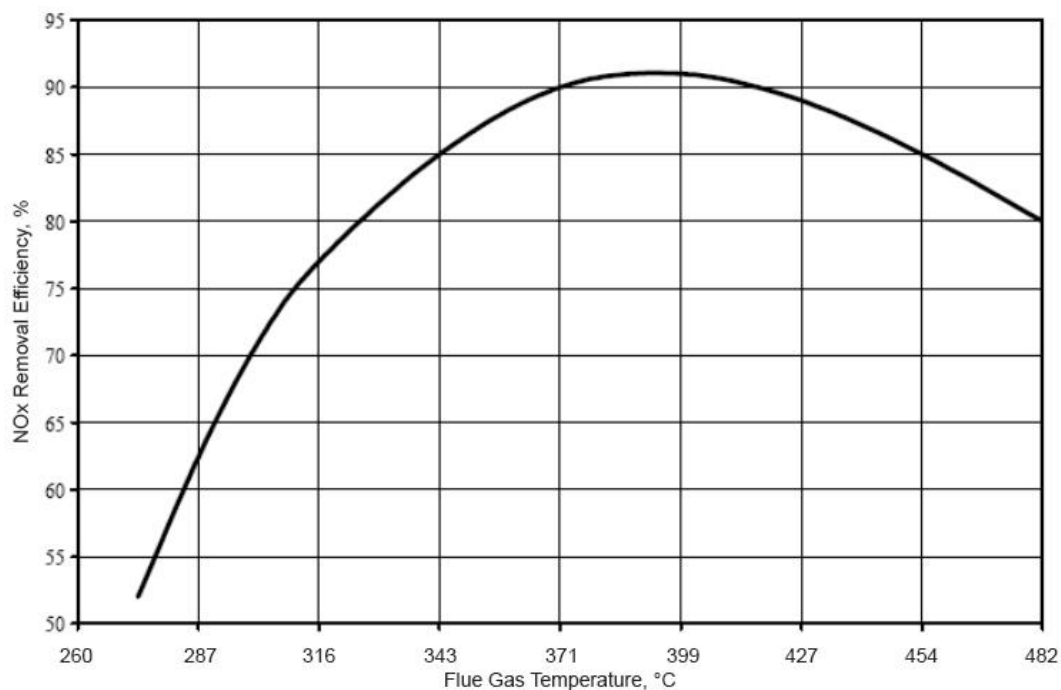
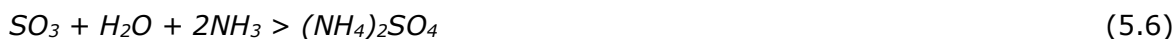
SCR süsteemi on võimalik paigaldada nii enne kui ka pärast suitsugaaside puhastust seadet. Selle alusel dimensioneeritakse seade kas madala või kõrge tuhasusega tsooni. Hakkpuidu põletusseadmete puhul paigaldatakse SCR tavaliselt pärast suitsugaaside puhastust. Põhjuseks on suitsugaasides olev kõrge lendtuha sisaldus. Vastavalt asukohale erinevad ka suitsugaaside temperatuurid. Kõrge tuhasuse tsoonis toimub SCR reaktsioonid enamasti temperatuuri vahemikus 240-420°C. Madala tuhasusega tsoonis on suitsugaasi temperatuur 240-250°C. Joonisel 5.6 on kuvatud erinevad võimalikud asukohad SCR paigalduseks.

Joonis 5.6: SCR asukoht suitsukäigul kõrge tuhasusega tsoonis (a), madala tuhasusega tsoonis (b) ja (c) [29]

Suitsugaasi temperatuur on oluline SCR reaktsioonide toimumisel. Joonisel 5.7 on kuvatud NO_x vähendamise efektiivsus sõltuvana suitsugaaside temperatuurist. Lisaks NO'ga reageerimisele, reageerib NH₃ ka suitsugaasides olevate väävli ühenditega. Juhul kui suitsugaasi temperatuur on liiga madal, siis toimub tekkiva NH₄HSO₄ ühendi

kondenseerumine, mis vähendab katalüsaatori efektiivsust ja põhjustab korrosiooni. Seega võib teatud olukordades olla vajalik tõsta suitsugaasi temperatuuri (>230°C). NH_4HSO_4 tekkimise reaktsioonid on kirjeldatud valemitega 5.5-5.7.[29]

Joonis 5.7: Suitsugaasi temperatuuri ja NOx vähendamise efektiivsuse suhe SCR tehnoloogiaga [30]

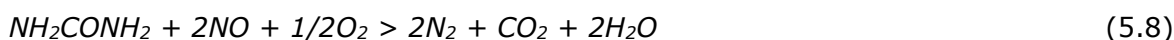
Lisaks SCR tehnoloogia positiivsetele külgedele on sellel ka negatiivseid. Eraldiseisev seade on küll seadmetootja vaates positiivne kuid olemasolevasse süsteemi paigaldamine võib tekitada probleeme. Enamus projekteeritud elektrijaamu ja katlamaju omavad võimalikult kompaktselt jalajälge ning lühikesi suitsukäike. Samuti on katalüsaatoril oma eluiga (8000-24000 tundi)[30] ning töötundide täissaamisel on vaja katalüsaatorit vahetada. Seega väheneb süsteemi efektiivsus ajas ning tekitab lisakulu.

5.2.2 SNCR

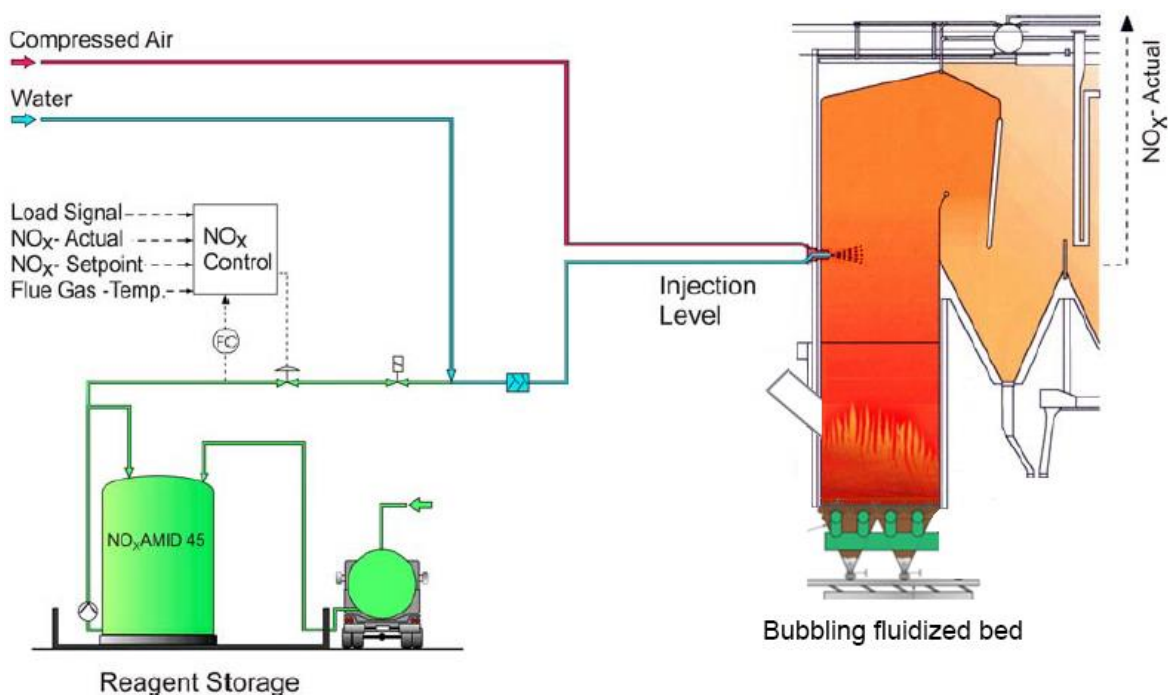
SNCR, ehk selektiivne mittekatalüütiline lämmastikuheitmete vähendamine, on teine väga populaarne NO_x heitmete vähendamise tehnoloogia, mis on olnud kasutuses aastast 1974 ning on paigaldatud maailmas üle 300'le põletusseadmele.[29] Eestis olevatest hakkpuidu kateldest on SNCR kasutusel näiteks Tallinna elektrijaamas (Väo 1 ja 2). Väo 1 puhul on tegemist hakkpuidu MKK katlaga. Põhiline erinevus SCR'ga on

katalüsaatori puudumine ja asukoht süsteemis. Samuti ei toimu NO_x vähendamine mitte suitsukäigus vaid koldes, kuumades suitsugaasides pärast põlemistsooni. Keskmiselt on SNCR tehngoloogiaga võimalik saavutada 20-70% vähem suitsugaasidega lahkuvaid NO_x'e.[31]

NO_x heitmete vähendamiseks kasutatakse SNCR puhul vedelal kujul ammoniaaki (NH₃) ja/või UREA't. Olenevalt süsteemist võib ammoniaak esineda ka gaasilisel kujul. Ammoniaagi ja NO vaheline reaktsioon on kirjeldatud peatükis 5.2.1 valemiga 5.2. UREA kasutamise puhul tekib lisaks H₂O'le ka CO₂. Antud reaktsioon on kirjeldatud valemiga 5.8.[32]

Mõlemat kemikaali on võimalik seeda kasutada NO heitmete vähendamiseks. Peamiseks erinevuseks nende vahel on hoiustamine ja käsitlemine. Ammoniaagile on nõutud rangemad ohutussüsteemid ning sõltuvalt kosentratsioonist võib vajada hoiustamine ka registreeringut. Plussiks on ammoniaagi odavam hind võrreldes UREA'ga. UREA peamiseks eeliseks on see, et tegemist ei ole toksilise kemikaaliga ning hoiustamine on ohutum. NO_x heitmete vähendamise seisukohalt on samuti UREA'l eelis kuna selle piisad levivad kaugemale suitsugaasides. See on ka üks põhjus miks suuremates põlemiskambrites kasutatakse UREA't. Negatiivseks pooleks on lahuse (50% vesi) madal kristalliseerumis temperatuur (17°C)[33], mistõttu on vaja jahedamas keskkonnas hoiustamisel pidevat tsirkulatsiooni ja soojendust.

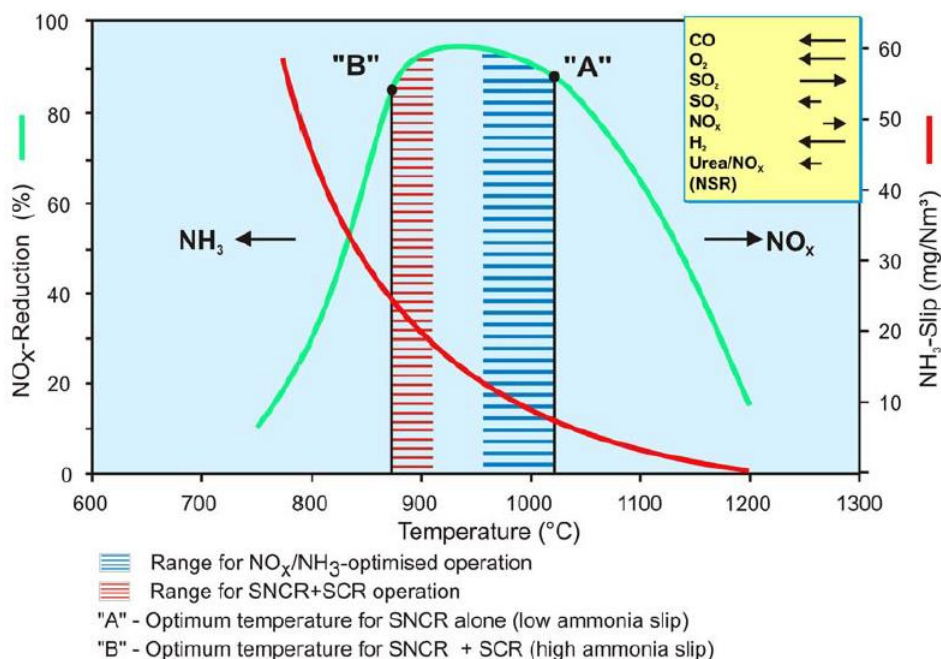
Joonis 5.8: SNCR UREA põhimõtteline skeem [32]

SNCR süsteem ise koosneb reageeriva aine (UREA või ammoniaak) mahutist, kolde segudüüsidest (inglise keeles lances) ja kontrollisüsteemist. Joonisel 5.8 on näidatud tüüpiline SNCR lahendus. Reageeriv aine pritsitakse koldesse läbi düüside koos suruõhu ja veega. Düüsid on enamasti jaotatud mööda kolde seina erinevatesse sektsioonidesse ning vastavalt vajadusele ka erinevatele tasanditele. Õige asukoha valik on väga oluline süsteemi seisukohast kuna sellest sõltub NO_x 'ga reageerimise efektiivsus.

Düüside asukoha valikul lähtutakse eelkõige parameetritest keskkonnas, mille juures toimub NO_x vähenemine kõige intensiivsemalt:

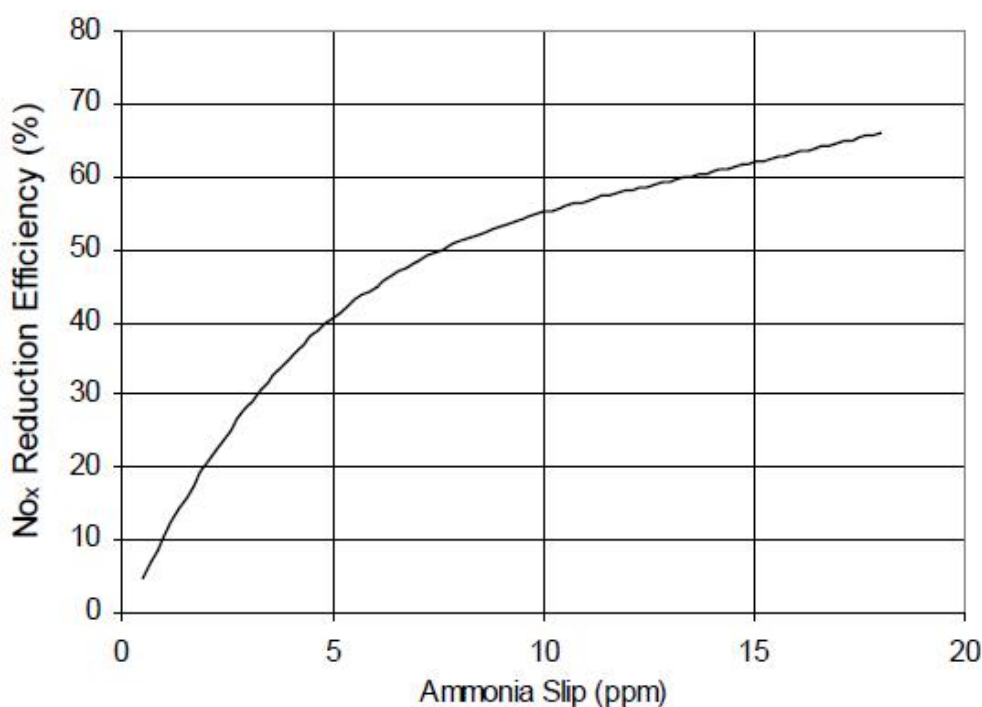
- Temperatuuri vahemik
- Reageeriva aine viibimisaeg keskkonnas
- Reageeriva aine segunemine suitsugaasiga

Temperatuur on üks olulisemaid parameetreid SNCR tehnoloogia puhul. Selleks, et toimuksid reaktsioonid NO ja ammoniaagi/UREA'ga võimalikult efektiivselt on vaja kindlat temperatuuri vahemikku. Kõige optimaalsemaks vahemikuks loetakse 900-1050°C.[32] Madalamatel temperatuuridel väheneb reaktsiooni intensiivsus ning keskkonda antav NH_3 lahkub suitsugaasidega. Kõrgematel temperatuuridel hakkab aga NH_3 oksüdeeruma ning tekitab uusi lämmastikoksiide. Kuna MKK katelde eripäraks on küllaltki madal kihi temperatuur (700-900°C), siis on vajalike temperatuuri tsoonide leidmine väga oluline. Enamasti on vajalik temperatuur leitav tertsiaalõhu kohal konvektiivses gaasikäigus (enne ülekuumendit).

Joonis 5.9: Temperatuuri aken NO_x heitmete optimaalseks vähendamiseks SNCR'ga [32]

SNCR süsteemi probleemseks kohaks on reageeriva aine koguse doseerimine. Koldes olev põlemine ei ole ühtlane kogu ristlõikes ning seetõttu tekib palju erinevaid tsoone. Ning peamiseks probleemiks on ebaeftiivne tagasiside, NO_x heitmete mõõtmine toimub suitsukäigus enne korstent ning seega on tulemus viitega. Seega võib juhtuda olukord, kus soovitakse saavutada madalam NO_x tase ning seega pritsitakse sisse liiga suur kogus reageerivat ainet. Sellega saavutatakse küll soovitud tulemus kuid see põhjustab ka reageerimata NH₃ kogust suitsugaasis. Optimaalseks reageerimata NH₃ koguseks suitsugaasis loetakse 5-10ppm.[33] Alates 25ppm'ist muutub ammoniaak tervisele kahjulikuks ning põhjustab kütuses oleva klooriga NH₃Cl soolasis. Soolad kogunevad seadmetesse ja suitsukäikudesse ning põhjustavad korrosiooni. NO_x vähendamise efektiivsuse ja üleliigse reageerimata ammoniaagi koguse suhe suitsugaasis on kuvatud joonisel 5.10.

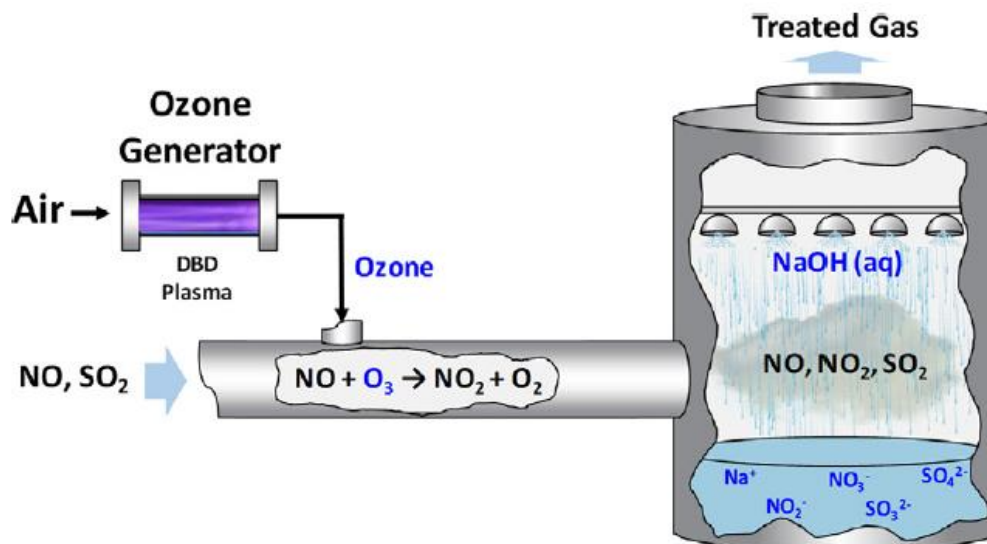

Joonis 5.10: NO_x heitmete vähenemise sõltuvus reageerimata ammoniaagi kogusest suitsugaasis [33]

5.2.3 DeNO_x skraber

Kui SCR ja SNCR on kõige levinuimad tehnoloogiad siis skraberite kasutamine NO_x heitmete vähendamiseks veel nii populaarne ei ole. Põhjuseks on küllaltki uus ja keeruline süsteem, mis vajab rohkem seadmeid ja suuremat investeeringut kui näiteks SCR, mis on samuti eraldiseisev süsteem. Seadme tootjate sõnul on DeNO_x skraberiga võimalik vähendada suitsugaasis olevaid NO_x heitmeid rohkem kui 70%. [34]

Sarnaselt SCR'le paigaldatakse DeNOx skraberi suitsukäigule, enne korstent. Erinevuseks on katalüsaatori puudumine. Tehnoloogia põhineb suitsukäigus oleva gaasiliste NO_x heitmete sidumisega vedelas olekus olevate leelistega (NaOH). Põhimõtteline skeem on näidatud joonisel 5.11.

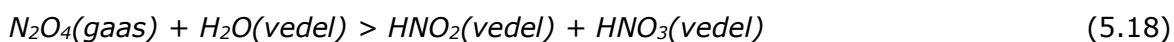
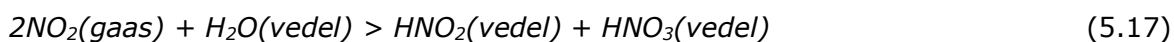
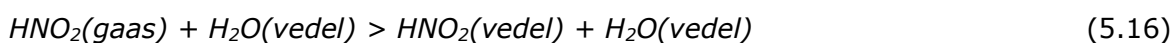

Joonis 5.11: DeNOx skrabberi vooluskeem [35]

Enne skraberisse sisenemist antakse suitsukäiku O₃ või ClO₃'e[34], mis kiirendab suitsugaasis oleva NO oksüdeerimist. Tegemist on gaasilise faasilisega, milles toimuvad reaktsioonid on esitatud valemitega 5.9-5.14.[35]

Tekkinud ühendid on oma olekult gaasilise-vedela faasi piiril. Seetõttu andes keskkonda vett, toimub antud ühendite sidumine veega ning gaaside asemel on nad vedelas olekus. Reaktsioonid kirjeldatud valemitega 5.15-5.18.[35]

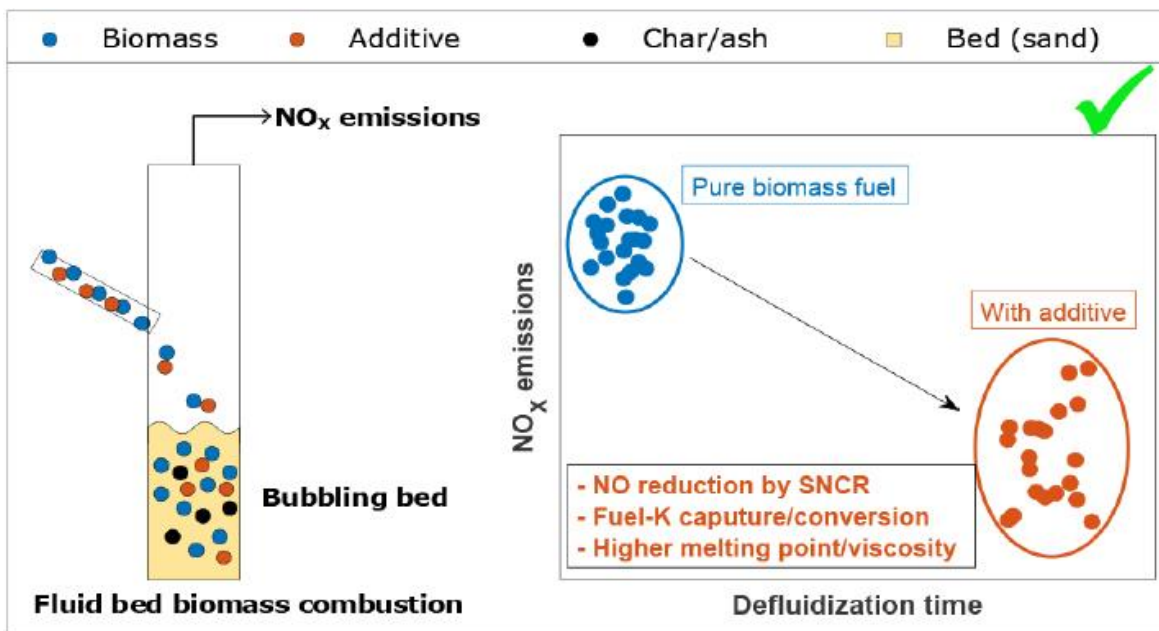
Tekkiv vedelal kujul HNO_2 on aga ebastabiilne ning tahab laguneda tagasi gaasiliseks $\text{NO}'\text{ks}$. Seetõttu pritsitakse keskkonda leelist NaOH , mis neutraliseerib HNO_2 valemiga 5.19.[35] NaOH 'ga reageerimise tagajärjel tekivad veega segunevad NaNO_2 ja NaNO_3 soolad, mis on võimalik keskkonnast eemaldada.

DeNOx skraberi tehnoloogia peamiseks positiivseks küljeks on see, et antud lahendust on võimalik lisada ka olemasolevale skraberile. Seeläbi on võimalik ühendada suitsugaaside puhastus, NO_x heitmete vähendamine ja kondenseerumissoojuse kasutamine.

5.2.4 DeNOx kihi lisandid

Kui eelnevalt mainitud sekundaarseid NO_x vähendamise tehnoloogiaid on võimalik paigaldada pea igat tüüpi põletusseadmetele, siis reageeriva tahke materjali lisamine põlemiskeskonda on pigem kasutusel ainult keevkihi puhul. Põhjuseks on kihi olemasolu, kus lisatava materjali viibimisaeg on piisavalt pikk reageerimiseks ja tekkivate ühendite mõjutamiseks juba pürolüüsi algaasis. Seda just eriti MKK puhul kuna erinevalt TKK'st ei toimu kihi lendlemist.

Joonis 5.12: DeNOx reageeriva tahke materjali kasutamine keevkihis [36]

Antud lahenduse plussiks on see, et materjali on küllaltki lihtne anda keskkonda nii koos kütusega kui ka segatuna liivaga. Probleemiks on aga selle õige materjali leidmine, mis vähendaks NO_x teket ja samal ajal ei põhjustaks kihi paakumist. Lisaks vajab materjal

tiheadat vahetust kuna osaleb otseselt pürolüüsi keskkonnas, kus toimub hakkpuidu koksist lämmastiku eraldumine.

Kirjanduse järgi on kõige sobivamad materjalid NH päritolu. Sellisteks materjalideks olid näiteks NH_4MgPO_4 ja $\text{AlNH}_4(\text{SO}_4)_2$. Uuringu järgi vähenes kütuses oleva lämmastiku muundumine NO_x ks 40%. Probleemiks aga tekkis N_2O , mille kogus kasvas kohati koguni rohkem kui 100%. [36] Seega ei ole NO_x vähendamise seisukohast tegemist väga kontrollitava ja lihtsa lahendusega.

6. NO_x MUUTUS VÄO MKK NÄITEL

Utilitas Tallinna Elektriijaam koosneb kahest koostootmisjaamast: VÄO KTJ 1 ja VÄO KTJ 2. VÄO KTJ 1 hõlmab ühte hakkpuidu ja turba põletamiseks mõeldud keevkihtkollet (MKK). Peamiseks kütuseks on hakkpuit. Katla soojuslik võimsus on 67MW, auru kogus 28,2kg/s, temperatuur 530°C ja rõhk 110bar.

Uuringu eesmärgiks oli analüüsida põlemisõhu suhete mõju koldes olevale põlemise temperatuurile ja lämmastiku heitmete tekkele. Uuringu tellimuse põhjuseks oli tellija (elektriijaama) soov paigaldada hakkpuidu MKK katlale SNCR süsteem. Seega sooviti leida viise kuidas saavutada SNCR'i jaoks vajalik temperatuuri vahemik ja võimalikult madal NO_x heitmete teke põlemisel SNCR kemikaalide koguse vähendamiseks.

6.1 Katsetuste läbiviimine

Kokku viidi läbi 6 kolde katsetust ja mõõdistust vahemikus 18.12.2020 ja 07.01.2021. Kõik katsed hõlmasid endas katsetusi erinevate põlemisõhkude suhetel, temperatuuride mõõtmist erinevates sektsioonides ja suitsugaasidega lahkuvate NO_x ja CO heitmete kogust. Katla koormus mõõtmiste ajal oli 100%.

1. Katse 1: Katla MCR 100%, sekundaarõhk 80%, tertsiaalõhk 20%. Sekundaarõhu düüside siibrite kaalud originaal asendis.
2. Katse 2: Katla MCR 100%, sekundaarõhk 60%, tertsiaalõhk 40%. Sekundaarõhu düüside siibrite kaalud originaal asendis.
3. Katse 3: Katla MCR 100%, sekundaarõhk 60%, tertsiaalõhk 40%. Sekundaarõhu düüside siibrite kaalud -10cm originaal asendist.
4. Katse 4: Katla MCR 100%, sekundaarõhk 80%, tertsiaalõhk 20%. Sekundaarõhu düüside siibrite kaalud -10cm originaal asendist.
5. Katse 5: Katla MCR 100%, sekundaarõhk 60%, tertsiaalõhk 40%. Sekundaarõhu düüside siibrite kaalud -10cm originaal asendist.
6. Katse 6: Katla MCR 100%, sekundaarõhk 60%, tertsiaalõhk 40%. Sekundaarõhu düüside siibrite kaalud -10cm originaal asendist.
7. Katse 7: Katla MCR 100%, sekundaarõhk 60%, tertsiaalõhk 40%. Sekundaarõhu düüside siibrite kaalud -10cm originaal asendist. Kihi materjal vahetatud.

Enne iga katse algust jälgiti 1 tunni vältel katla parameetrite stabiilsust. Mõõdistuste ajal hoiti katla tööparameetreid võimalikult stabiilsena ja ligilähedal referents parameetritele. Juhul kui katla töö ei olnud enam stabiilne, lõpetati katsetus ning alustati uuesti pärast stabiilse olukorra saavutamist.

Katsete kestvus sõltus sellest, mitme põlemistsooni temperatuuri mõõdeti. Keskmiselt kulub ühe tsooni temperatuuri mõõtmisele 20 minutit.

Kõikide katsete protokollid on lisatud lisades 1-7.

6.2 Parameetrid ja kasutatud seadmed

Kõikide katsetuste ajal mõõdistati tabelis 6.1 kuvatud parameetreid.

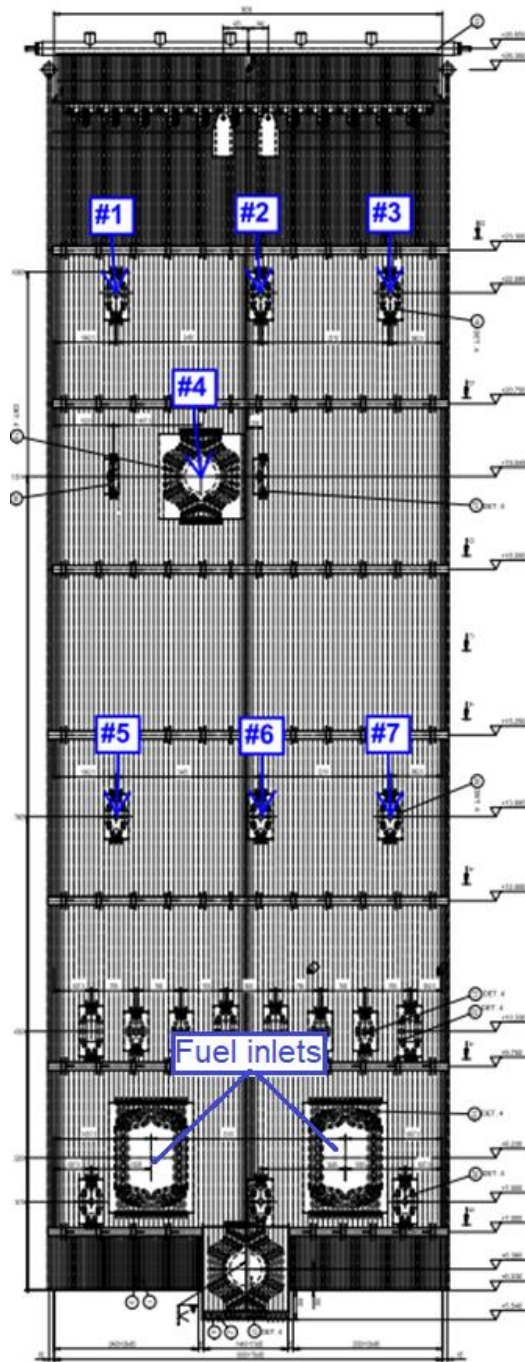
Tabel 6.1: Mõõdetavad parameetrid ja väärtuste hankimine

Parameeter	Meetod
Kolde põlemistemperatuurid [°C]	Mõõdetud temperatuuriga anduriga, mis on kinnitatud 4m pikkuse vesijahutusega toru külge
NO _x [ppm]	Mõõdetud WÖHLER A550 analüsaatoriga + DCS väärtus
CO [ppm]	Mõõdetud WÖHLER A550 analüsaatoriga + DCS väärtus
O ₂ [%]	Mõõdetud WÖHLER A550 analüsaatoriga + DCS väärtus
Primaarõhu kulu [m ³ /h]	DCS väärtus
Sekundaar + tertsiaal kulu [m ³ /h]	DCS väärtus
Sekundaar + tertsiaal rõhk [mbar]	DCS väärtus
Sekundaarõhu kulu [m ³ /h]	DCS väärtus
Tertsiaalõhu kulu [m ³ /h]	DCS väärtus
Retsirkulatsiooni kulu [m ³ /h]	DCS väärtus
Põletite jahutusõhu kulu [m ³ /h]	DCS väärtus
Kütuse niiskus [%]	„Oven dry“ meetod

Põlemistsoonide temperatuure koldes mõõdeti temperatuuri anduriga, mis oli kinnitatud 4 meetri pikkuse vesijahutusega toru külge. Temperatuuri mõõtmise andur koos toruga on kuvatud lisas 11. Suitsugaaside NO_x, CO ja O₂ väärtused mõõdeti enne elektrifiltrit WÖHLER A550 analüsaatoriga ja jaama statsionaarse analüsaatoriga korstnas (väärtus DCS'st).

6.2.1 Temperatuuri mõõdistuste asukohad

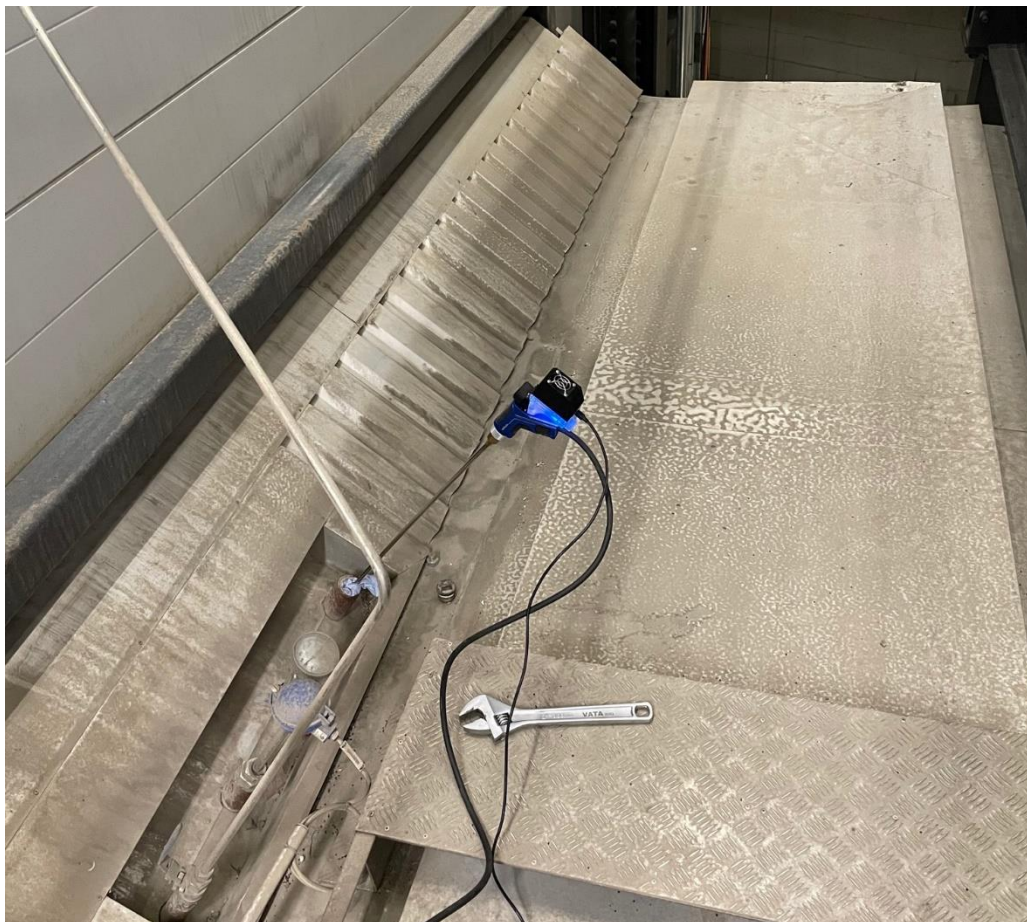
Põlemise temperatuuri mõõdeti keevkihtkatlas erinevates tsoonides. Kokku oli koldes võimalik temperatuuri mõõta 7's positsioonis, mis on kuvatud joonisel 6.1. Igas positsioonis oli kokku 7 mõõtmist erinevates sügavustes kolde seinast: 50cm kuni 350cm. Igas positsioonis/sügavuses hoiti temperatuuri andurit kuni temperatuurinäit oli saavutanud stabiilsuse.

Joonis 6.1: VÄO KTJ 1 MKK keevkihtkatla temperatuuri mõõdistuste positsioonid

6.2.2 Suitsugaaside mõõdistuste asukoht

Lahkuvate suitsugaaside väärtused (NO_x , CO ja O_2) on saadud WÖHLER A550 analüsaatoriga suitsukäigult elektrifiltri ja ökonomaiseri vahel, ja korstnast jaama statsionaarselt analüsaatorilt (CEMS). Ajutise analüsaatori paigaldus näidatud joonisel 6.2. Peatükis 6.3 kasutatud tulemuste andmed on võetud jaama DCS'ist, ehk statsionaarselt analüsaatorilt. Kuna enne analüsaatorit on paigaldatud ka suitsugaaside kondensaator, siis tulemused on kuiva suitsugaasiga.

Joonis 6.2: Suitsugaaside mõõtmine elektrifiltri ja ökonomaiseri vahel

6.2.3 Põlemisõhkude mõõdistuste asukohad

Põlemisõhkude (primaar-, sekundaar ja tertsiaalõhk) koguste väärtused on hangitud jaama DCS'ist. MKK keevkihtkolde põlemisõhkude sisendid on näidatud lisades 8 ja 9.

6.2.4 Kütuseproovid

Hakkpuidu kütuseproovid võeti jaama poolt iga tunni aja tagant katsetuse ajal. Vajalik kütus võeti kütuseetteande teost enne kollet. Proovivõtu asukoht on näidatud lisan 10. Kütuseniiskus määrati kütuseproovi kuivatamisega kütusekapis, ehk nn „oven dry“ meetodiga.

6.3 Mõõdistuste tulemused

6.3.1 Sekundaarõhk 80, tertsiaalõhk 20

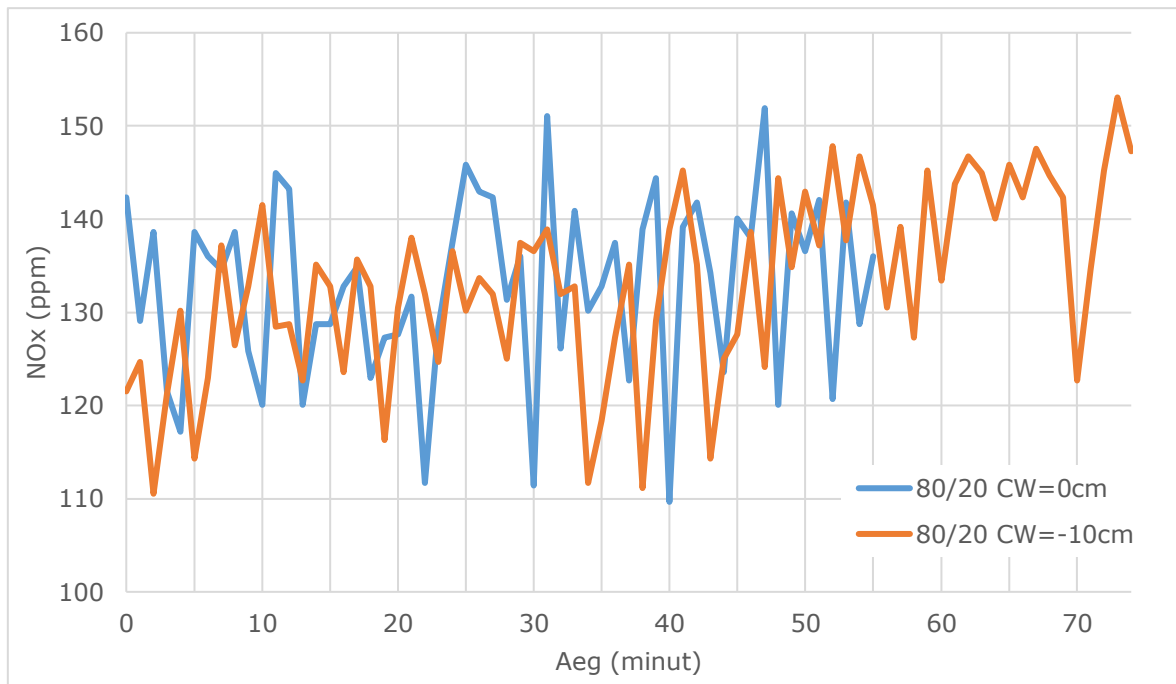
VÄO KTJ 1 MKK katlas kasutatakse normaalolukorras 80/20 suhet sekundaar- ja tertsiaalõhu jaotuseks kihi peale. Sellega saavutatakse põhiline kütuse põlemine tsoonis 2 ning väiksemas koguses järelpõlemine tsoonis 3.

Joonis 6.3: VÄO 1 MKK sekundaarõhu düüside vastukaal

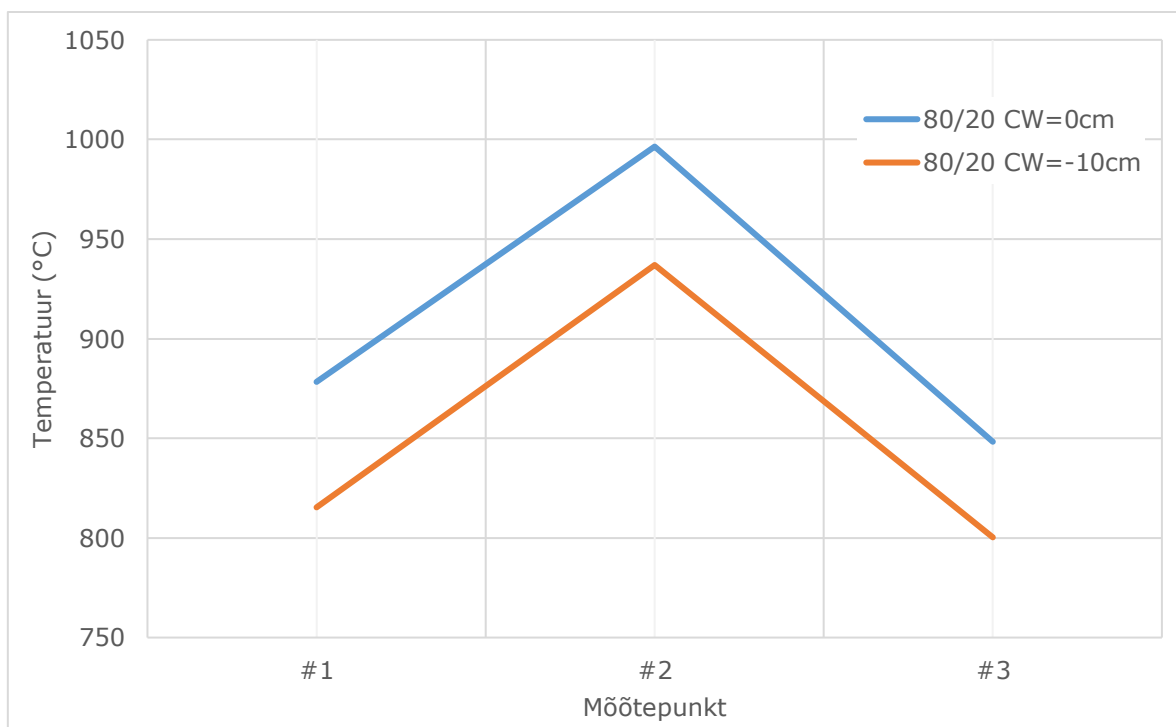
Sekundaarõhku antakse põlemisse läbi käsitsi reguleeritavate düüside/klappidega. Klappide ava pindala reguleerimine käib vastukaaluga. Seega ei ole tegemist lahendusega, kus toimuks pidev asendi reguleerimine vastavalt olukorrale. Kohapealse vaatluse järgi oli sekundaarõhu kiirus düüsidest küllaltki agressiivne ning õhu vool jõudis vastasseina.

80/20 põlemisõhkude konfiguratsiooniga viisime läbi 2 mõõdistust (katse 1 ja katse 4). Katse 4 korral liigutamise vastukaalu asukohta -10cm originaal positsioonist (orig. Positsioon joonisel 6.3 kuvatud sinise joonega). Liigutamise põhjuseks oli soov suunata sekundaarõhk rohkem leeki ja vähem kolde vastasseina. Vastukaalu asendi muutmiseiga suurendasime klapi ava, mis vähendas düüsist väljumise kiirust.

Joonis 6.4: VÄO 1 MKK NO_x kogus kuivas suitsugaasis 80/20 põlemisõhkude suhtega

NO_x heitmete kogused 80/20 konfiguratsiooniga on kuvatud joonisel 6.4. Keskmiseks NO_x koguseks nii katse 1 (80/20 0cm) kui ka katse 2 (80/20 -10cm) ajal oli 133ppm. Mõlema mõõtmise ajal oli O₂ näitaja 3,4% korstnast mõõdetuna. Põlemisõhu vooluhulk keskkonda oli 18,4m³/h, millest sekundaarõhk oli 12,6m³/h ja tertsiaalõhk 3,2m³/h. Ülejäänud 2,6m³/h õhku anti keskkonda läbi käivituspõletite jahutuse. Hakkpuidu kütuseniiskus oli 43%.

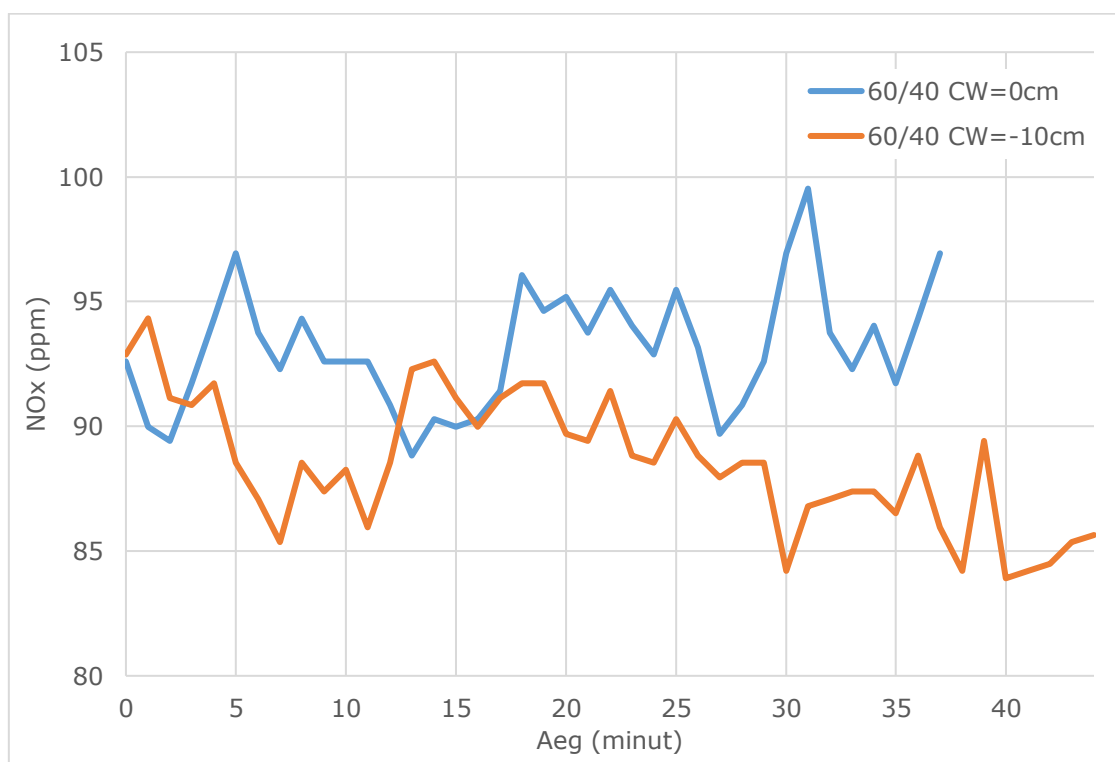
Joonis 6.5: VÄO 1 MKK temperatuurid ülemises tsoonis 80/20 põlemisõhkude suhtega

Vastukaalude liigutamise tulemusena kõigil sekundaarõhu klappidel vähenes ülemises tsoonis (mõõtepunktid #1-3) temperatuur 57°C. Lisaks üldisele muutusele vähenes ka temperatuuride erinevus põlemiskambri vasaku (mõõtepunkt #1) ja parema (mõõtepunkt #3) külje vahel. Kui katse 1 ajal oli $\Delta t=30^{\circ}\text{C}$, siis pärast vastukaalude liigutamist (katse 4) oli $\Delta t=15^{\circ}\text{C}$. Seega on vastukaalude liigutamisega võimalik vähendada ja ühtlustada koldes olevat põlemist ja seeläbi temperatuuri.

Kuna eesmärgiks on ka NO_x heitmete vähendamine, siis järgmisena otsustasime proovida põlemisõhkude suhet 60/40.

6.3.2 Sekundaarõhk 60, tertsiaalõhk 40

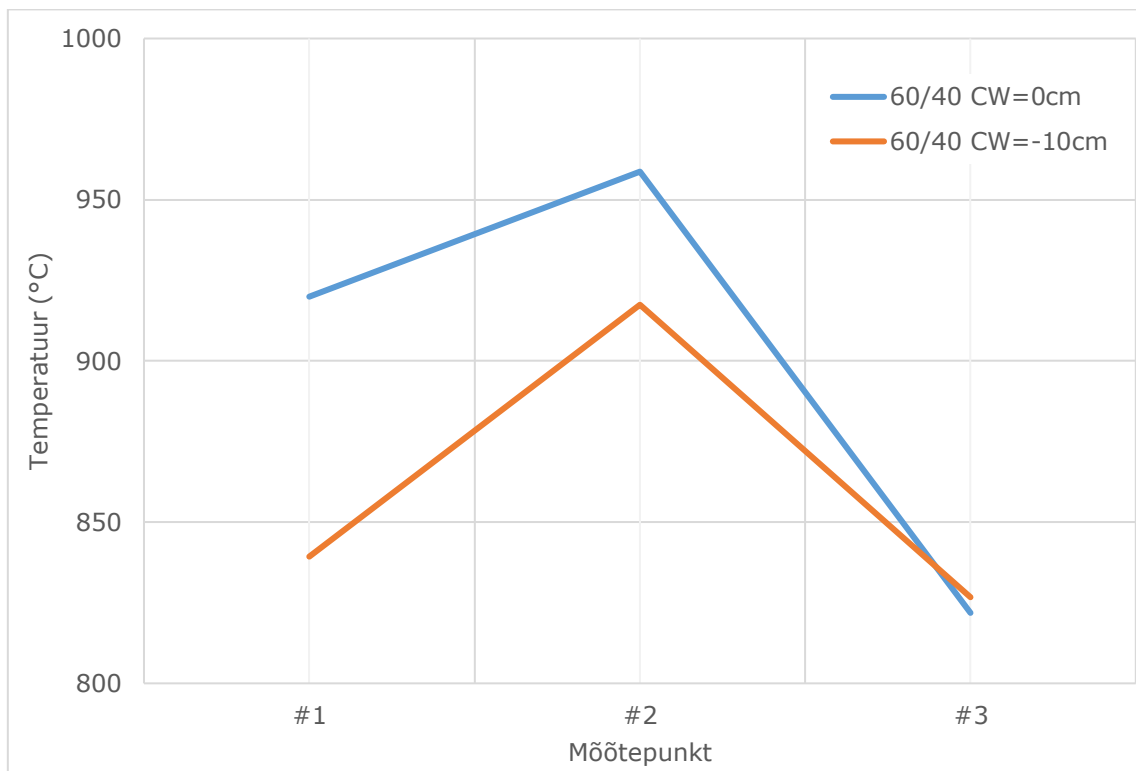
Peatükis 5.1.1 oli kirjeldatud astmeline põlemisõhkude jaotus, kus tekitati kihi kohale 2 põlemistsooni. Sekundaarõhuga tsoon, kus $\lambda < 1$ ja tertsiaalõhuga tsoon, kus $\lambda > 1$. 80/20 konfiguratsiooni puhul toimub põhiline põlemine otse kihi kohal sekundaarõhu tsoonis. Seega otsustasime edaspidi proovida konfiguratsiooni 60/40, et vähendada liigõhu osakaalu vahetult kihi kohal.

Joonis 6.6: VÄO 1 MKK NO_x kogus kuivas suitsugaasis 60/40 põlemisõhkude suhtega (katse 2 ja 3)

Suitsugaasi NO_x heitmete kogused katsete 2 ja 3 ajal on kuvatud joonisel 6.6. 60/40 konfiguratsiooni kasutades oli keskmiseks NO_x koguseks katse 2 ajal 93ppm ja katse 3 ajal 89ppm. Mõlema mõõtmise ajal oli O_2 näit korstnast mõõdetuna 4%. Kihi kohale antava üldise põlemisõhu kogus oli kokku $19,5\text{m}^3/\text{h}$, millest moodustas sekundaarõhk

10,1m³/h ja tertsiaalõhk 6,8m³/h. Ülejäänud 2,6m³/h õhust anti põlemiskeskonda läbi käivituspõletite jahutuse. Hakkpuidu kütuseniiskus oli 43%.

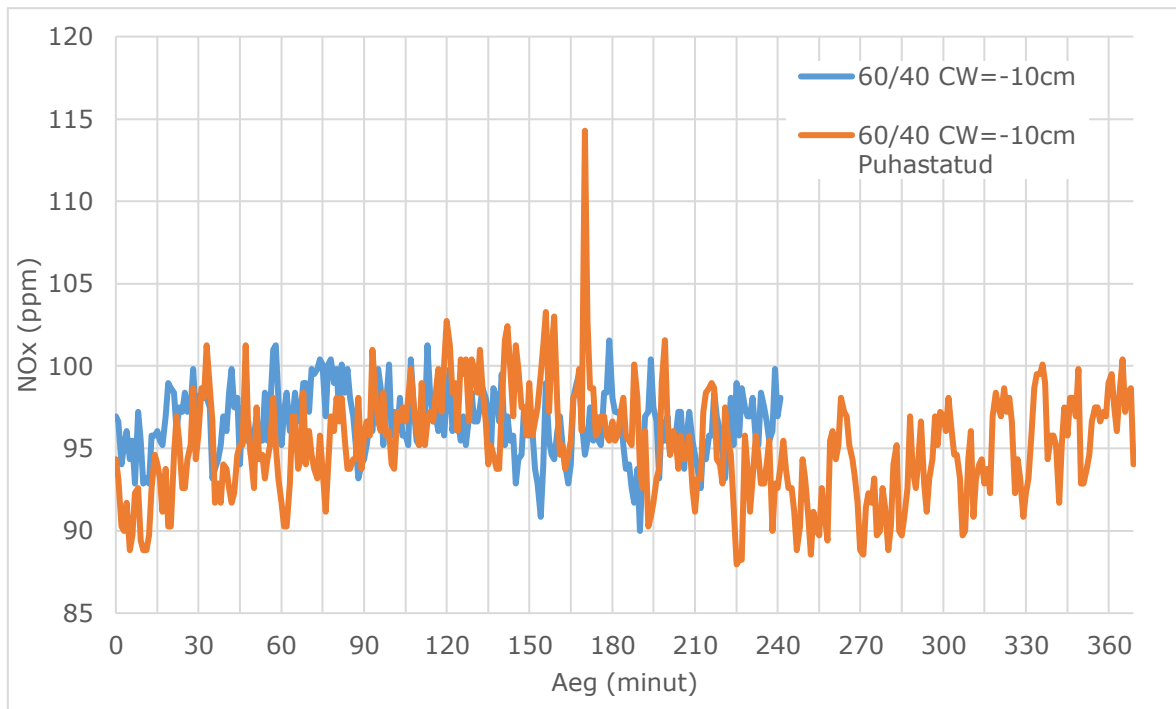

Joonis 6.7: VÄO 1 MKK temperatuurid ülemises tsoonis 60/40 põlemisõhkude suhtega (katse 2 ja 3)

Katsete 2 ja 3 ajal oli kolde ülemise sektsiooni (mõõtepunktid #1-3) keskmine temperatuur vastavalt 908°C ja 851°C. Ehk sarnaselt 80/20 konfiguratsioonile vähenes temperatuur vastukaalu liigutades ka 60/40 suhte korral. Suurim mõju vastukaalude liigutamisel 60/40 puhul on mõõtepunktis #1 ehk kolde vasakul küljel. Mõõtepunktis #1 langes temperatuur 81°C. Selle tagajärjel ühtlustus temperatuur ka vasaku ja parema külje osas. Kui originaal vastukaaludega oli $\Delta t=98^{\circ}\text{C}$, siis pärast asukoha muutust oli $\Delta t=12^{\circ}\text{C}$. Ehk põlemisõhkude osakaalude muutus nõuab ka klappide reguleerimist ühtlase põlemise tagamiseks koldes.

Kuna 60/40 põlemisõhkude jaotamisega saavutasime NO_x heitmete vähenemise ning vastukaalu liigutamisega -10cm stabiilsema temperatuuri ülemises tsoonis, siis jätkasime kolde mõõdistamist konfiguratsiooniga 60/40 CW=-10cm katsega 6. Katse 5 jäeti pooleli kuna CO kontsentratsioon oli ebastabiilne.

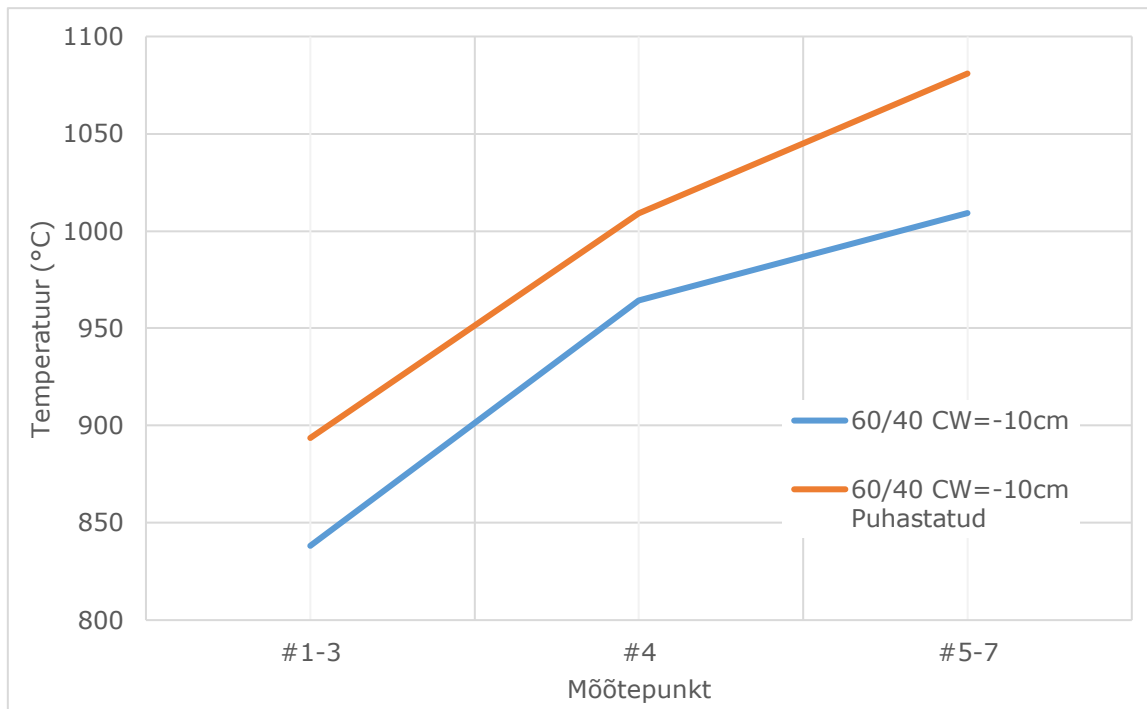

Joonis 6.8: VÄO 1 MKK NO_x kogus kuivas suitsugaasis 60/40 põlemisõhkude suhtega (katse 6 ja 7)

Joonisel 6.8 on kuvatud suitsugaasi NO_x heitmete kogused põlemisõhu 60/40 konfiguratsiooni korral. Katse 6 ajal oli keskmine NO_x 97ppm ja O₂ 4,3%. Katse 7 ajal oli keskmine NO_x 95ppm ja O₂ 4,8%. Kahe mõõtmise erinevus seisneb selles, et katse 7 teostati pärast kihi materjali (liiva) vahetust uue vastu. Kihi vahetamine puhta vastu selget mõju NO_x tekke osas ei avaldanud.

Katse 6: Põlemisõhkude kogus 19,3m³/h, millest sekundaar 10,1m³/h ja tertsiaal 6,7m³/h. Retsirkulatsioon kihi alla 1,9m³/h. Kütuseniiskus 45,6%.

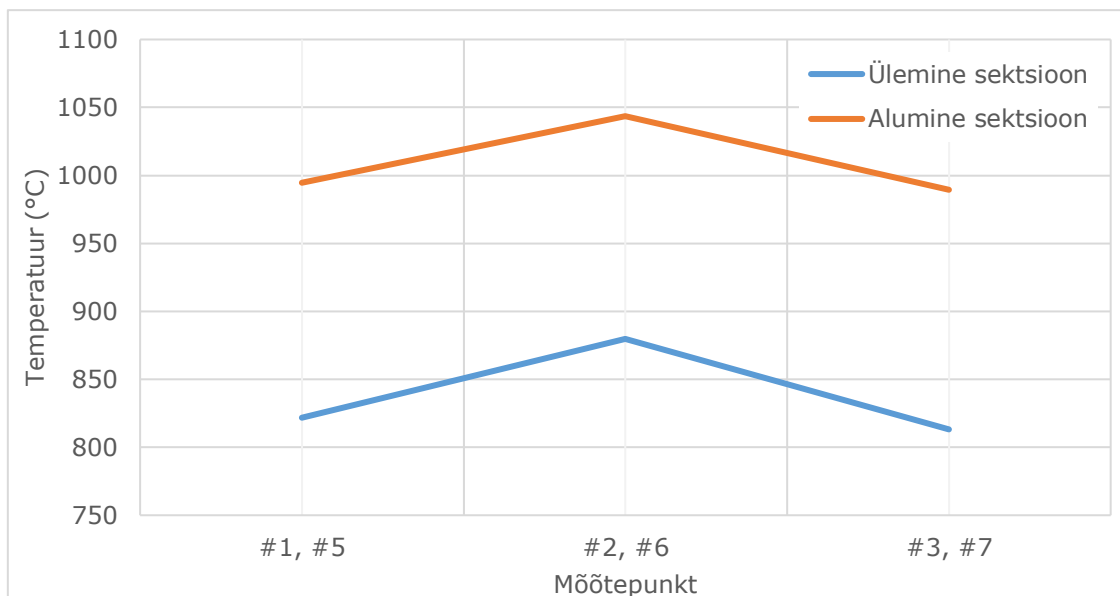
Katse 7: Põlemisõhkude kogus 20,4m³/h, millest sekundaar 10,6m³/h ja tertsiaal 7,m³/h. Retsirkulatsioon kihi alla 0m³/h. Kütuseniiskus 50,5%.

Joonis 6.9: VÄO 1 MKK temperatuurid ülemises, keskmises ja alumises sektsioonis (katse 6)

Joonisel 6.9 on kuvatud koldes olev keskmine temperatuur tsoonide kaupa. Kihi kohal, mõõtepunktides #5-7 oli katse 6 ajal keskmiseks temperatuuriks 1009°C. Koldes kõrgemale liikudes langes temperatuur ning mõõtepunktis #4 oli 964°C. Kõige ülemisel tasandil, mõõtepunktides #1-3, oli temperatuur 838°C.

Katse 7 ajal olid temperatuurid keskmiselt 60°C kõrgemad. Põhjuseks võis olla katse 7 ajal olnud kõrgem kütuseniiskus (50,5%) kui katse 6 ajal (45,6%). Suurema kütuseniiskuse tõttu toimus oli kihi temperatuur madalam ning põlemine toimus kõrgemal koldes, mis põhjendaks temperatuuri suurema tõusu. Lisaks oli retsirkulatsiooni osakaal katse 7 ajal 0m³/h, samas kui katse 6 ajal oli retsirkulatsioon 1,9m³/h.

Joonis 6.10: VÄO 1 MKK temperatuuride erinevus ülemises ja alumises sektsioonis (katse 6)

Temperatuuri erinevus kolde vasaku ja parema külje vahel näib vastavalt joonisel 6.10 kuvatud mõõdistuste tulemusena ühtlane. Alumisel tasandil on $\Delta t=5^{\circ}\text{C}$ ja ülemisel tasandil $\Delta t=9^{\circ}\text{C}$. Põhjus miks parem sein on jahedam võib olla selles, et paremas seinas on käivituspõletid. Käivituspõletid tarbivad jahutusõhku, mis antakse koldesse kihi peale.

6.4 Järeldused

Vastavalt peatükis 4.2 kirjeldatud Euroopa Liidu keskmise võimsusega põletusseadmete direktiivile (EL) 2015/2193 on maksimaalne kuivades suitsugaasides lubatud NO_x kogus hakkpuitu põletades $300\text{mg}/\text{Nm}^3$, $\text{O}_2=6\%$. Tabelis 6.2 on esitatud mõõtmiste käigus saadud NO_x kogused, teisendatuna 6% 'le hapnikule kasutades valemeid 6.1 ja 6.2.[37] Seega vastab VÄO KTJ 1 hakkpuidu MKK katel ka originaal seadistusega lämmastikheitmete nõuetele.

$$\text{NO}_{x,(\text{O}_2=6\%)} = \text{NO}_{x,\text{mõõdetud}} * (20,99-6)/(20,99-\text{O}_{2,\text{mõõdetud}}) \quad (6.1)$$

$$\text{NO}_{x,\text{mg}/\text{Nm}^3} = \text{NO}_{x,\text{ppm}} * 46/22,4 \quad (6.2)$$

Tabel 6.2: Mõõtmiste tulemusena saadud NO_x kogused kuivas suitsugaasis teisendatuna $\text{O}_2=6\%$

	Katse 1 80/20	Katse 2 60/40	Katse 3 60/40	Katse 4 80/20	Katse 6 60/40	Katse 7 60/40
$\text{NO}_x, \text{O}_2=6\%$ (ppm)	113	82	78	114	86	88
$\text{NO}_x, \text{O}_2=6\%$ (mg/Nm^3)	232	168	160	233	177	180

VÄO KTJ 1 hakkpuidu MKK katla põlemist reguleerides on võimalik saavutada NO_x heitmete tase kuivades suitsugaasides alla 200mg/Nm³. Vähendades kihi kohale antavas põlemisõhus sekundaarõhu osakaalu 80'lt 60'le ja suurendades tertsiaalõhu osakaalu vastavalt 20'lt 40'le, vähenes NO_x heitmete kogus kuivas suitsugaasis 28%. Sellega saavutati olukord, kus kihi peal oli hapniku osakaal väiksem ning seega pikendati kütuse viibimist koldes ja oksüdeerumine hapnikuga oli raskendatud.

Kuna 60/40 konfiguratsioon sai valitud katse meetodil, siis on teoorias võimalik VÄO MKK katlas vähendada NO_x teket veelgi rohkem. See tähendaks rohkem mõõdistusi erinevatel õhkude suhetel. Lisaks on võimalik ühendada sekundaarõhu kanali külge ka retsirkulatsioon, millega oleks võimalik hoida sekundaarõhu kohal olevas põlemistsoonis $\lambda < 1$.

Järelopõlemise, ehk viimase tsooni, osakaalu tõstmine on paraku osaliselt ka problemaatiline VÄO 1 MKK katlas. Probleemiks on küllaltki madal kolde konstruktsioon, mistõttu on tertsiaalõhu ja ülekuumendi torude kõrguste vahel vaid ~4m. Seega võib põlemise osakaalu suurendamine ülemises tsoonis põhjustada tuha sadestiste hulka ülekuumendi torudel.

6.4.1 Temperatuur

Koldes olevat temperatuuri mõjutab kõige rohkem sekundaarõhu klappide vastukaalu liigutamine. Seda nii 80/20 kui ka 60/40 konfiguratsiooni puhul. Kui vastukaalu originaalasendis oli kolde ülemise sektsiooni keskmine temperatuur ~905°C, siis pärast vastukaalu liigutamist -10cm vähenes temperatuur 855°C'ni.

Lisaks paranes temperatuuri disbilans kolde vasaku ja parema külje vahel. Kuna paremas seinas asuvad käivituspõletid, mis annavad pidevalt lisaõhku koldesse, siis tuleks vastavalt reguleerida ka sekundaarõhu klappe, et kambris olev õhukogus oleks jaotatud ühtlaselt. Probleemiks on klappide konstruktsioon, mis muudab reguleerimise keeruliseks kuna düüsist väljuv õhukiirus sõltub lisaks ava suurusele ka antava õhu kogusest. Seega 50% koormuse juures ei pruugi seatud asend olla enam optimaalseim. Lahendus oleks automatiseeritud klappid.

SNCR seisukohalt on ülemises tsoonis asuv temperatuur joonise 5.9 järgi ideaalne. Kuna ülemise tasandi mõõtepunktid #1-3 olid küllaltki kõrgel, siis on võimalik paigaldada SNCR'i ka madalamale, kus on temperatuur kõrgem. Näiteks mõõtepunkt #4 kohale, kus oli temperatuur 964°C ka pärast vastukaalude liigutamist. Lisaks on antud kõrgustel rohkem ruumi katla konstruktsiooni seisukohalt SNCR sisendite paigaldamiseks.

KOKKUVÕTE

Hakkpuidu põletamisel keevkihttehnoloogiaga on võimalik saavutada NO_x heitmete kogused, mis on alla käesoleval hetkel Euroopa Liidu poolt kehtestatud piirmäärade. Ning seda ka ilma optimaalse põlemisprotsessita lämmastikoksiidi heitmete tekke seisukohalt. Edasiste piirmäärade karmistumise korral on võimalik heitmeid vähendada nii primaarsete kui ka sekundaarsete meetoditega. VÄO 1 MKK koldes läbiviidud katse näitas, et astmeliste põlemistsoonide tekitamisega on võimalik mõjutada NO_x teket. Muutes kihi kohal olevate põlemisõhkude suhet 80/20'lt (sekundaar/tertsiaal) 60/40'le vähendamise lisaõhu kogust sekundaar tsoonis ning intensiivistasime järelpõlemist. Sellega saavutasime VÄO 1 MKK koldes NO_x heitmete koguse kuivades suitsugaasides alla 200 mg/Nm³ (O₂=6%). Probleemiks võib antud lahenduse korral tekkida olemasolevate põletusseadmete konstruktsioonilised eripärad nagu näiteks liiga lühike põlemiskäik. See on näiteks probleemiks ka VÄO 1 MKK kolde puhul. Seega tuleb iga põlemisseadet käsitleda erinevalt ning optimaalsete sätete leidmiseks viia läbi rohkem katseid.

Juhul kui primaarsetest meetoditest ei piisa ning soovitakse tekkivaid NO_x heitmeid veelgi alandada, siis on alati võimalik põletusseadmetele paigaldada ka NO_x heitmeid vähendavad seadmed. Levinuimaks lahenduseks on reageeriva kemikaaliga (ammoniaak või UREA) põlemisel tekkiva NO sidumine. Eestis on enimlevinud SNCR'i kasutamine, kus reageeriv aine antakse otse koldesse, põlemiskäiku. Kokku on sekundaarsete meetoditega võimalik vähendada suitsugaasiga lahkuvate NO_x heitmete kogust kuni 95% (SNCR kuni 70%). VÄO 1 MKK koldes läbiviidud temperatuuri mõõtmised näitasid, et keevkihtpõletuse korral on temperatuurid koldes ideaalsed SNCR'i kasutamiseks. Lisaks näitasid katsed, et temperatuure on võimalik mõjutada põlemisõhkude düüse reguleerides.

Seega võib tulevikus aina karmistuvate piirmäärade tõttu tekkida olukord, kus hakkpuidu põletusseadmed peavad kõik olema varustatud NO_x heitmeid vähendavate tehnoloogiatega. Sellest hoolimata tuleks pöörata kõigepealt tähelepanu ka põlemise karakteristikale. Isegi, kui põlemist reguleerides ei saavutata vaja minev piirmäär, siis ühtlaste tsoonidega põlemiskeskonna saavutamine on siiski mõistlik. Lisaks aitab optimaalsete põlemisparameetrite leidmine vähendada NO_x'de peale kuluvate kemikaalide kulu. Ning seega on ettevõtetele antud tegevusest ka rahaline võit.

SUMMARY

There are numerous ways to meet the current NO_x emission limits set by the European Union. One of such is by utilizing fluidized bed technology. By using woodchips in a fluidized bed combustion it's possible to achieve NO_x values below the set limits by the European Union. That even without the most optimal process parameters in regards to NO_x formation. It's also possible to lower the NO_x emissions even more with both primary and secondary measures if the limits should stricthen in the future. The tests carried out on the VÄO 1 BFB boiler indicated that it's possible to affect the formation of NO_x with staged air combustion. By adjusting the combustion air ratio above the bed from 80/20 (secondary/tertiary) to 60/40 we reduced the amount of excess air in the secondary zone and increased the intensity of after burn in the tertiary zone. In result the NO_x emissions in dry flue gases were below 200 mg/Nm³ (O₂=6%). Incorporating such a solution can be problematic for existing boiler systems. For example, the combustion zone might be too short due to the construction of the boiler, in which case air staging might move the combustion zone too close to the superheater. This is also the case with the VÄO 1 BFB boiler. Which is why every boiler has to be viewed case by case and carried out different measurements and tests to find the most optimal parameters.

If primary measures aren't enough to achieve the desired NO_x values, then it's also possible to install additional equipment to the existing system that would reduce NO_x emissions. The most common solution is to use a reactive chemical (ammonia or UREA) to react with NO inside the system at various locations. In Estonia, SNCR is mostly used. With SNCR the reactive chemical is injected directly into the combustion chamber. The secondary measures are capable of reducing the NO_x emissions up to 95% (with SNCR up to 70%). The tests carried out on the VÄO 1 BFB boiler indicated that the combustion temperatures are ideal for incorporating SNCR into the system. The tests also indicated that it's possible to affect the temperatures by adjusting the combustion air inlets.

It is possible that woodchip powered boilers are required to have extra equipment for NO_x reduction in the future if the emission limits continue to stricthen. Regardless of that, it's still wise to also pay attention to the combustion characteristic. Even if it's not possible to achieve the required emission limits through primary measures, it's still important to have a balanced combustion throughout the zone. Plus reducing the NO_x emissions through primary measures first also reduces the amount of reactive chemicals used in the secondary technology. Which also means less expenses for the operators.

KASUTATUD KIRJANDUSE LOETELU

- [1] "Statistikaamet KE0230: ENERGIABILANSS ."
- [2] "Nitrogen Oxides (NO_x), Why and How They Are Controlled," 1999. [Online]. Available: <http://www.epa.gov/ttn/catc>
- [3] "<https://www.eea.europa.eu/publications/air-quality-in-europe-2021/sources-and-emissions-of-air>."
- [4] "<https://www.riigiteataja.ee/akt/110112017018>."
- [5] Ulusoy, "NO_x formation and reduction in fluidized bed combustion of biomass."
- [6] H. Zhou, A. D. Jensen, P. Glarborg, and A. Kavaliauskas, "Formation and reduction of nitric oxide in fixed-bed combustion of straw," *Fuel*, vol. 85, no. 5–6, pp. 705–716, Mar. 2006, doi: 10.1016/j.fuel.2005.08.038.
- [7] J. M. Jones, A. R. Lea-Langton, L. Ma, M. Pourkashanian, and A. Williams, "Pollutants Generated by the Combustion of Solid Biomass Fuels," 2014. doi: 10.1007/978-1-4471-6437-1.
- [8] A. Demirbas, "Carbonization ranking of selected biomass for charcoal, liquid and gaseous products." [Online]. Available: www.elsevier.com/locate/enconman
- [9] H. Li *et al.*, "Characteristics and formation of nitrogen-containing products from the pyrolysis of maple wood and maize straw," *Journal of Analytical and Applied Pyrolysis*, vol. 163, p. 105462, May 2022, doi: 10.1016/j.jaap.2022.105462.
- [10] H. Chen, Y. Wang, G. Xu, and K. Yoshikawa, "Fuel-N evolution during the pyrolysis of industrial biomass wastes with high nitrogen content," *Energies (Basel)*, vol. 5, no. 12, pp. 5418–5438, 2012, doi: 10.3390/en5125418.
- [11] S. Yuan, X. li Chen, W. feng Li, H. feng Liu, and F. chen Wang, "Nitrogen conversion under rapid pyrolysis of two types of aquatic biomass and corresponding blends with coal," *Bioresource Technology*, vol. 102, no. 21, pp. 10124–10130, Nov. 2011, doi: 10.1016/j.biortech.2011.08.047.
- [12] P. Glarborg, J. A. Miller, B. Ruscic, and S. J. Klippenstein, "Modeling nitrogen chemistry in combustion," *Progress in Energy and Combustion Science*, vol. 67. Elsevier Ltd, pp. 31–68, Jul. 01, 2018. doi: 10.1016/j.pecs.2018.01.002.
- [13] Zevenhoven & Kilpinen, "NITROGEN," 2004.
- [14] H.Spliethoff, "Power Generation from Solid Fuels," 2010. doi: 10.1007/978-3-642-02856-4.
- [15] S. Niksa, "Predicting nitrogen release during coal tar decomposition," *Proceedings of the Combustion Institute*, vol. 37, no. 3, pp. 2765–2772, 2019, doi: 10.1016/j.proci.2018.06.086.

- [16] M. Miao *et al.*, "Experimental study on N₂O and NO_x emission characteristics of five high-volatile fuels in bubbling bed combustion," *Fuel Processing Technology*, vol. 208, Nov. 2020, doi: 10.1016/j.fuproc.2020.106517.
- [17] V. Vares, Ü. Kask, P. Muiste, T. Pihu, S. Soosaar, and T. V. Vares, "Tallinna Tehnikaülikool BIOKÜTUSE KASUTAJA KÄSIRAAMAT," 2005.
- [18] "Tahked biokütused. Kütuste spetsifikatsioonid ja klassid. Osa 1: Üldnõuded. ISO 17225-1:2021"
- [19] S. v. Vassilev, D. Baxter, L. K. Andersen, and C. G. Vassileva, "An overview of the chemical composition of biomass," *Fuel*, vol. 89, no. 5, pp. 913–933, May 2010. doi: 10.1016/j.fuel.2009.10.022.
- [20] A. A. Khan, W. de Jong, P. J. Jansens, and H. Spliethoff, "Biomass combustion in fluidized bed boilers: Potential problems and remedies," *Fuel Processing Technology*, vol. 90, no. 1, pp. 21–50, Jan. 2009, doi: 10.1016/j.fuproc.2008.07.012.
- [21] P. W. Li and C. S. Chyang, "A comprehensive study on NO_x emission and fuel nitrogen conversion of solid biomass in bubbling fluidized beds under staged combustion," *Journal of the Energy Institute*, vol. 93, no. 1, pp. 324–334, Feb. 2020, doi: 10.1016/j.joei.2019.02.007.
- [22] *EUROOPA PARLAMENDI JA NÕUKOGU DIREKTIIV (EL) 2015/ 2193, - 25. november 2015.*
- [23] *EUROOPA PARLAMENDI JA NÕUKOGU DIREKTIIV 2010/75/EL, 24. november 2010, tööstusheidete kohta (saastuse kompleksne vältimine ja kontroll).* 2010.
- [24] P. Jukola, M. Huttunen, P. Dernjatin, and J. Heikkilä, "The Finnish and Swedish National Committees Finnish-Swedish Flame Days 2013-1-METHODS FOR NO_x EMISSION REDUCTION IN BFB COMBUSTION: A CFD STUDY."
- [25] E. Houshfar, T. Løvås, and Ø. Skreiberg, "Experimental investigation on NO_x reduction by primary measures in biomass combustion: Straw, peat, sewage sludge, forest residues and wood pellets," *Energies (Basel)*, vol. 5, no. 2, pp. 270–290, 2012, doi: 10.3390/en5020270.
- [26] R. Salzman and T. Nussbaumer, "Fuel staging for NO_x reduction in biomass combustion: Experiments and modelling," *Energy and Fuels*, vol. 15, no. 3, pp. 575–582, May 2001, doi: 10.1021/ef0001383.
- [27] Valmet, "Recovery Boiler SCR-A Challenge and an Opportunity in Retrofit Cases."
- [28] "ADVANCED CONTROL METHODS FOR REDUCING NITROGEN OXIDES IN A FLUIDIZED BED BOILER."
- [29] Bruce G. Miller, *Clean Coal Engineering Technology*. Elsevier, 2011. doi: 10.1016/C2009-0-20236-4.

- [30] J. L. Sorrels, D. D. Randall, K. S. Schaffner, and C. Richardson Fry, "Chapter 2 Selective Catalytic Reduction," 2019.
- [31] "[https://www.valmet.com/energyproduction/air-emission-control/nox-reduction/sncr/.](https://www.valmet.com/energyproduction/air-emission-control/nox-reduction/sncr/)"
- [32] Dipl.-I. Bernd Von Der Heide, "Advanced SNCR Technology for Power Plants," 2011.
- [33] "Section 4 NO x Controls Section 4.2 NO x Post-Combustion."
- [34] "[https://www.valmet.com/energyproduction/air-emission-control/nox-reduction/nox-scrubber/.](https://www.valmet.com/energyproduction/air-emission-control/nox-reduction/nox-scrubber/)"
- [35] M. S. Kang, J. Shin, T. U. Yu, and J. Hwang, "Simultaneous removal of gaseous NO_x and SO₂ by gas-phase oxidation with ozone and wet scrubbing with sodium hydroxide," *Chemical Engineering Journal*, vol. 381, Feb. 2020, doi: 10.1016/j.cej.2019.122601.
- [36] B. Ulusoy *et al.*, "Multifunctional Additives for NO_x Abatement in Fluidized Bed Biomass Combustion," *Energy and Fuels*, vol. 35, no. 15, pp. 12367–12379, Aug. 2021, doi: 10.1021/acs.energyfuels.1c01186.
- [37] "[http://www.globalcombustion.com/nox-measurement/.](http://www.globalcombustion.com/nox-measurement/)"

LISAD

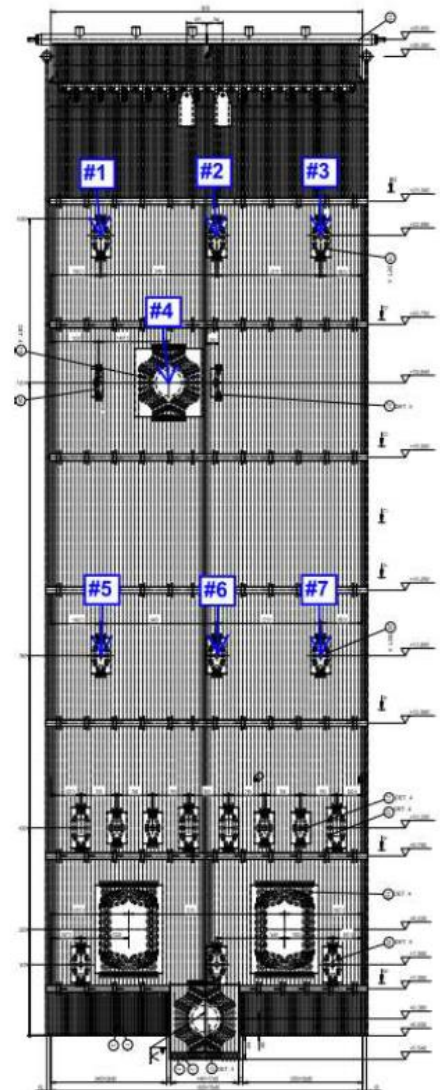
Lisa 1 Katse 1 protokoll

Kuupäev: 18.12.2020

Režiimi kirjeldus	
Katse 1 80% sekundaar, 20% tertsiaal Vastukaal: olemasolev	

Kolde temperatuuri mõõtmised								
	Aeg	esiseinast 50cm [°C]	esiseinast 100cm [°C]	esiseinast 150cm [°C]	esiseinast 200cm [°C]	esiseinast 250cm [°C]	esiseinast 300cm [°C]	esiseinast 350cm [°C]
Mõõtepunkt #1	11:06 - 11:19	748	856	892	915	873	917	947
Mõõtepunkt #2	10:30 - 10:45	945	1008	1020	1003	994	999	1006
Mõõtepunkt #3	10:47 - 11:00	724	834	823	856	867	906	928
Mõõtepunkt #4								
Mõõtepunkt #5								
Mõõtepunkt #6								
Mõõtepunkt #7								

Stabiilse režiimi keskmised emissiooni näitajad				
	Aeg	CEMS (korsten)	enne ECO	BPE analüsaator
NOx [ppm]	10:20 - 11:20	133		130
CO [ppm]	10:20 - 11:20	106		140
O2 (%)	10:20 - 11:20	3,4	2,8	2,8
primaar [m3/h]	10:20 - 11:20	11,7		
sek+tertsiaal [m3/h]	10:20 - 11:20	18,2		
rõhk sek+tert (mbar)	10:20 - 11:20	45		
sekundaar [m3/h]	10:20 - 11:20	12,4		
tertsiaal [m3/h]	10:20 - 11:20	3,1		
retsirkulatsioon [m3/h]	10:20 - 11:20	2,1		
põletid [m3/h]	10:20 - 11:20	1,3		
kütuse niiskus [%]		43		

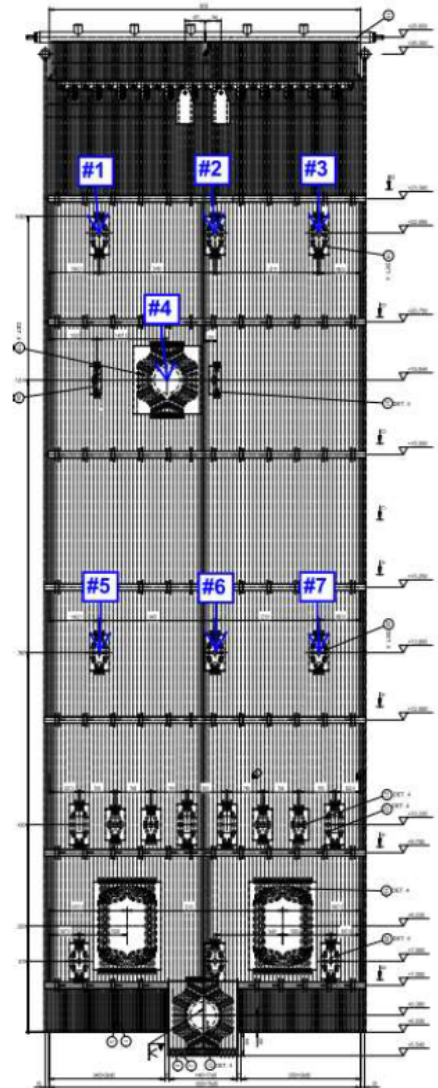
Lisa 2 Katse 2 protokoll

Kuupäev: 18.12.2020

Režiimi kirjeldus	
Katse 2 60% sekundaar, 40% tertsiaal Vastukaal: olemasolev	

Kolde temperatuuri mõõtmised								
	Aeg	esiseinast 50cm [°C]	esiseinast 100cm [°C]	esiseinast 150cm [°C]	esiseinast 200cm [°C]	esiseinast 250cm [°C]	esiseinast 300cm [°C]	esiseinast 350cm [°C]
Mõõtepunkt #1	11:58 - 12:08	766	895	930	946	944	955	1003
Mõõtepunkt #2	12:11 - 12:18	921	966	987	947	946	976	968
Mõõtepunkt #3	12:22 - 12:32	730	791	813	838	850	866	865
Mõõtepunkt #4								
Mõõtepunkt #5								
Mõõtepunkt #6								
Mõõtepunkt #7								

Stabiilse režiimi keskmised emisiooni näitajad				
	Aeg	CEMS (korsten)	enne ECO	BPE analüsaator
NOx [ppm]	11:55 - 12:33	93		95
CO [ppm]	11:55 - 12:33	117		125
O2 (%)	11:55 - 12:33	4,0	3,4	3,3
primaar [m3/h]	11:55 - 12:33	11,8		
sek+tertsiaal [m3/h]	11:55 - 12:33	19,4		
rõhk sek+tert (mbar)	11:55 - 12:33	45		
sekundaar [m3/h]	11:55 - 12:33	10,1		
tertsiaal [m3/h]	11:55 - 12:33	6,7		
retsirkulatsioon [m3/h]	11:55 - 12:33	2,1		
põletid [m3/h]	11:55 - 12:33	1,3		
kütuse niiskus [%]		43		

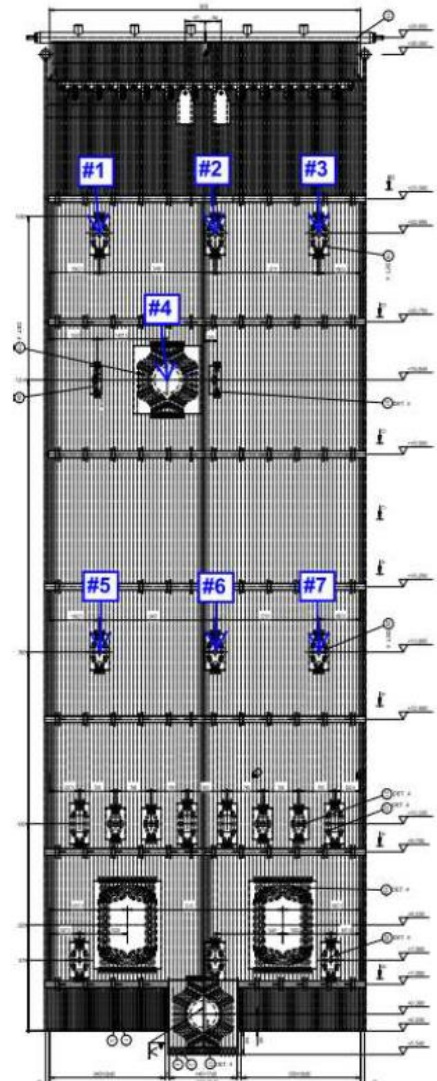
Lisa 3 Katse 3 protokoll

Kuupäev: 18.12.2020

Režiimi kirjeldus	
Katse 3 60% sekundaar, 40% tertsiaal Vastukaal: sekundaaril -10 cm	

Kolde temperatuuri mõõtmised								
	Aeg	esiseinast 50cm [°C]	esiseinast 100cm [°C]	esiseinast 150cm [°C]	esiseinast 200cm [°C]	esiseinast 250cm [°C]	esiseinast 300cm [°C]	esiseinast 350cm [°C]
Mõõtepunkt #1	13:52 - 14:01	736	839	860	873	848	860	859
Mõõtepunkt #2	13:41 - 13:50	882	913	928	926	918	934	921
Mõõtepunkt #3	13:24 - 13:37	749	820	833	828	820	861	876
Mõõtepunkt #4								
Mõõtepunkt #5								
Mõõtepunkt #6								
Mõõtepunkt #7								

Stabiilse režiimi keskmised emisiooni näitajad				
	Aeg	CEMS (korsten)	enne ECO	BPE analüsaator
NOx [ppm]	13:20 - 14:05	89		93
CO [ppm]	13:20 - 14:05	152		160
O2 (%)	13:20 - 14:05	4,0	3,4	3,3
primaar [m3/h]	13:20 - 14:05	11,6		
sek+tertsiaal [m3/h]	13:20 - 14:05	19,6		
rõhk sek+tert (mbar)	13:20 - 14:05	45		
sekundaar [m3/h]	13:20 - 14:05	10,2		
tertsiaal [m3/h]	13:20 - 14:05	6,8		
retsirkulatsioon [m3/h]	13:20 - 14:05	2,3		
põletid [m3/h]	13:20 - 14:05	1,3		
kütuse niiskus [%]		43		

Lisa 4 Katse 4 protokoll

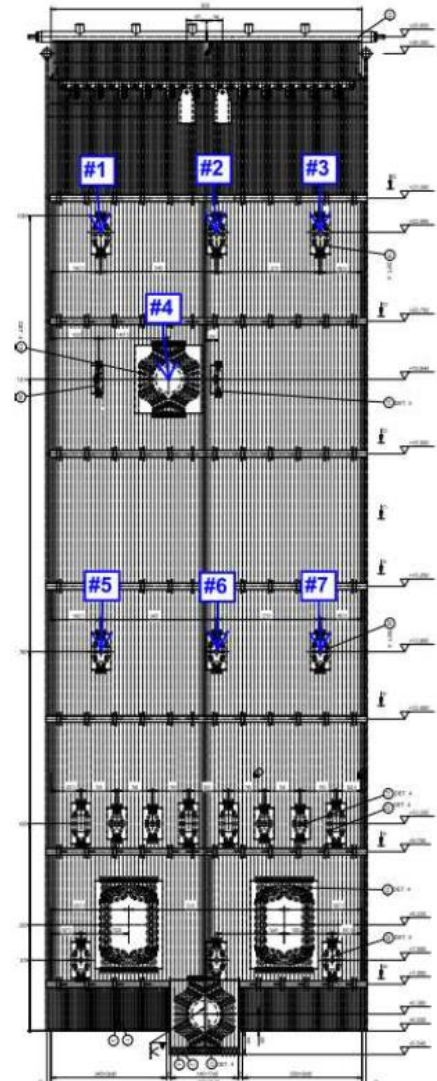
Kuupäev: 18.12.2020

Režiimi kirjeldus	
Katse 4 80% sekundaar, 20% tertsiaal Vastukaal: sekundaaril -10 cm	

Kolde temperatuuri mõõtmised								
	Aeg	esiseinast 50cm [°C]	esiseinast 100cm [°C]	esiseinast 150cm [°C]	esiseinast 200cm [°C]	esiseinast 250cm [°C]	esiseinast 300cm [°C]	esiseinast 350cm [°C]
Mõõtepunkt #1	14:23 - 14:33	714	809	828	838	837	839	843
Mõõtepunkt #2	14:37 - 14:51	897	933	947	946	937	943	956
Mõõtepunkt #3	15:17 - 15:32	739	786	797	800	804	838	838
Mõõtepunkt #4								
Mõõtepunkt #5								
Mõõtepunkt #6								
Mõõtepunkt #7								

Stabiilse režiimi keskmised emisiooni näitajad				
	Aeg	CEMS (korsten)	enne ECO	BPE analüsaator
NOx [ppm]	14:20 - 15:35	133		130
CO [ppm]	14:20 - 15:35	119		190
O2 (%)	14:20 - 15:35	3,4	2,9	2,6
primaar [m3/h]	14:20 - 15:35	11,6		
sek+tertsiaal [m3/h]	14:20 - 15:35	18,6		
rõhk sek+tert (mbar)	14:20 - 15:35	45		
sekundaar [m3/h]	14:20 - 15:35	12,8		
tertsiaal [m3/h]	14:20 - 15:35	3,2		
retsirkulatsioon [m3/h]	14:20 - 15:35	2,2		
põletid [m3/h]	14:20 - 15:35	1,4		
kütuse niiskus [%]		43		

Kell 15:00 O2 = 2,8 -> 3,0%

Lisa 5 Katse 5 protokoll

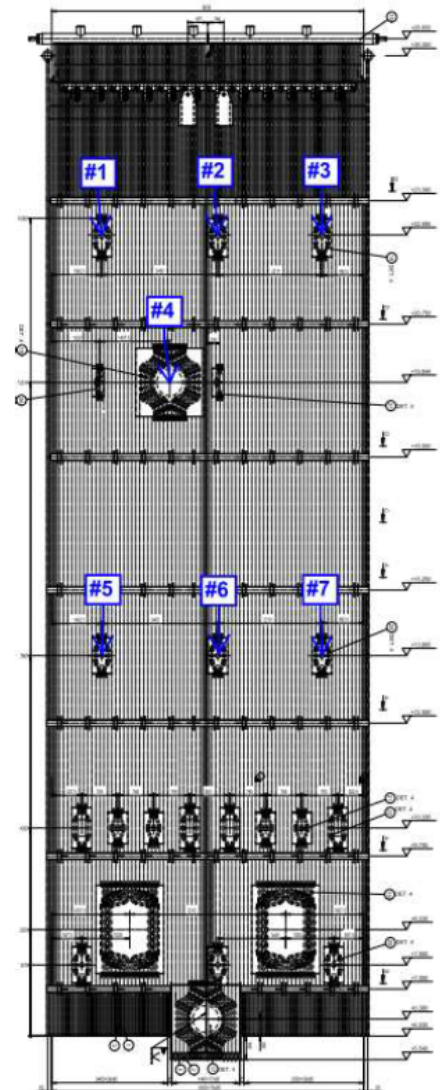
Kuupäev: 07.01.2021

Režiimi kirjeldus	
Katse 5 60% sekundaar, 40% tertsiaal Vastukaal: sekundaaril -10 cm	

Kolde temperatuuri mõõtmised								
	Aeg	esiseinast 50cm [°C]	esiseinast 100cm [°C]	esiseinast 150cm [°C]	esiseinast 200cm [°C]	esiseinast 250cm [°C]	esiseinast 300cm [°C]	esiseinast 350cm [°C]
Mõõtepunkt #1								
Mõõtepunkt #2	11:27 - 11:54	849	897	937	909	907	922	912
Mõõtepunkt #3								
Mõõtepunkt #4								
Mõõtepunkt #5								
Mõõtepunkt #6								
Mõõtepunkt #7								

Stabiilse režiimi keskmised emissiooni näitajad				
	Aeg	CEMS (korsten)	enne ECO	BPE analüsaator
NOx [ppm]	11:25 - 11:55	88		95
CO [ppm]	11:25 - 11:55	182		250
O2 (%)	11:25 - 11:55	3,8	3,2	3,2
primaar [m3/h]	11:25 - 11:55	12,2		
sek+tertsiaal [m3/h]	11:25 - 11:55	18,5		
rõhk sek+tert (mbar)	11:25 - 11:55	45		
sekundaar [m3/h]	11:25 - 11:55	9,5		
tertsiaal [m3/h]	11:25 - 11:55	6,4		
retsirkulatsioon [m3/h]	11:25 - 11:55	1,9		
põletid [m3/h]	11:25 - 11:55	1,3		
kütuse niiskus [%]		42,5		

O2 säte 3.2%

Lisa 6 Katse 6 protokoll

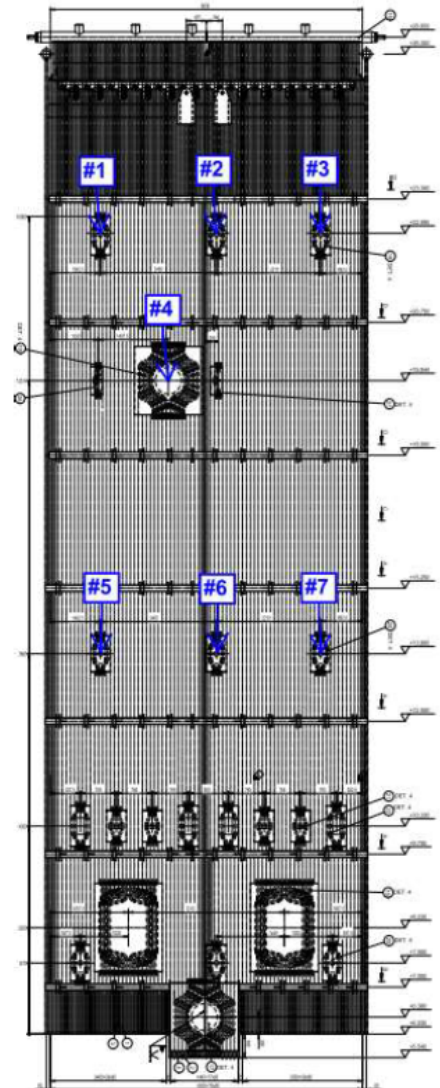
Kuupäev: 07.01.2021

Reziimi kirjeldus
Katse 6 60% sekundaar, 40% tertsiaal Vastukaal: sekundaaril -10 cm O2 säte 3.2% -> 3.6%

Kolde temperatuuri mõõtmised								
	Aeg	esiseinast 50cm [°C]	esiseinast 100cm [°C]	esiseinast 150cm [°C]	esiseinast 200cm [°C]	esiseinast 250cm [°C]	esiseinast 300cm [°C]	esiseinast 350cm [°C]
Mõõtepunkt #1								
Mõõtepunkt #2	12:04 - 12:34	847	887	901	883	884	895	861
Mõõtepunkt #3								
Mõõtepunkt #4	12:54 - 13:19	907	960	975	982	982	976	968
Mõõtepunkt #5	14:45 - 15:22	895	926	960	1009	1049	1062	1062
Mõõtepunkt #6	14:14 - 14:37	981	1015	1028	1051	1062	1081	1087
Mõõtepunkt #7	15:32 - 16:04	916	959	975	1011	1025	1022	1018

Stabiilse režiimi keskmised emisiooni näitajad				
	Aeg	CEMS (korsten)	enne ECO	BPE analüsaator
NOx [ppm]	12:03 - 16:05	97		104
CO [ppm]	12:03 - 16:05	97		110
O2 (%)	12:03 - 16:05	4,3	3,6	3,6
primaar [m3/h]	12:03 - 16:05	12,3		
sek+tertsiaal [m3/h]	12:03 - 16:05	19,3		
rõhk sek+tert (mbar)	12:03 - 16:05	45		
sekundaar [m3/h]	12:03 - 16:05	10,1		
tertsiaal [m3/h]	12:03 - 16:05	6,7		
retsirkulatsioon [m3/h]	12:03 - 16:05	1,9		
põletid [m3/h]	12:03 - 16:05	1,3		
kütuse niiskus [%]		45,6		

O2 säte 3.6%

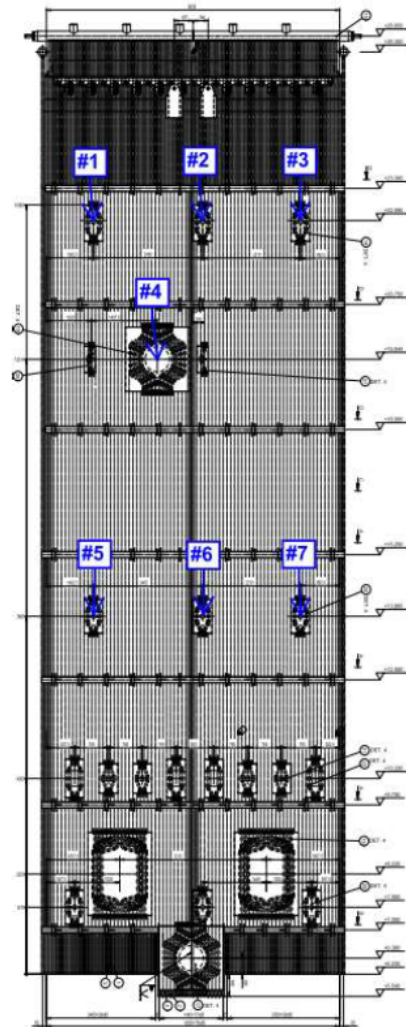
Lisa 7 Katse 7 protokoll

Kuupäev: 04.02.2021

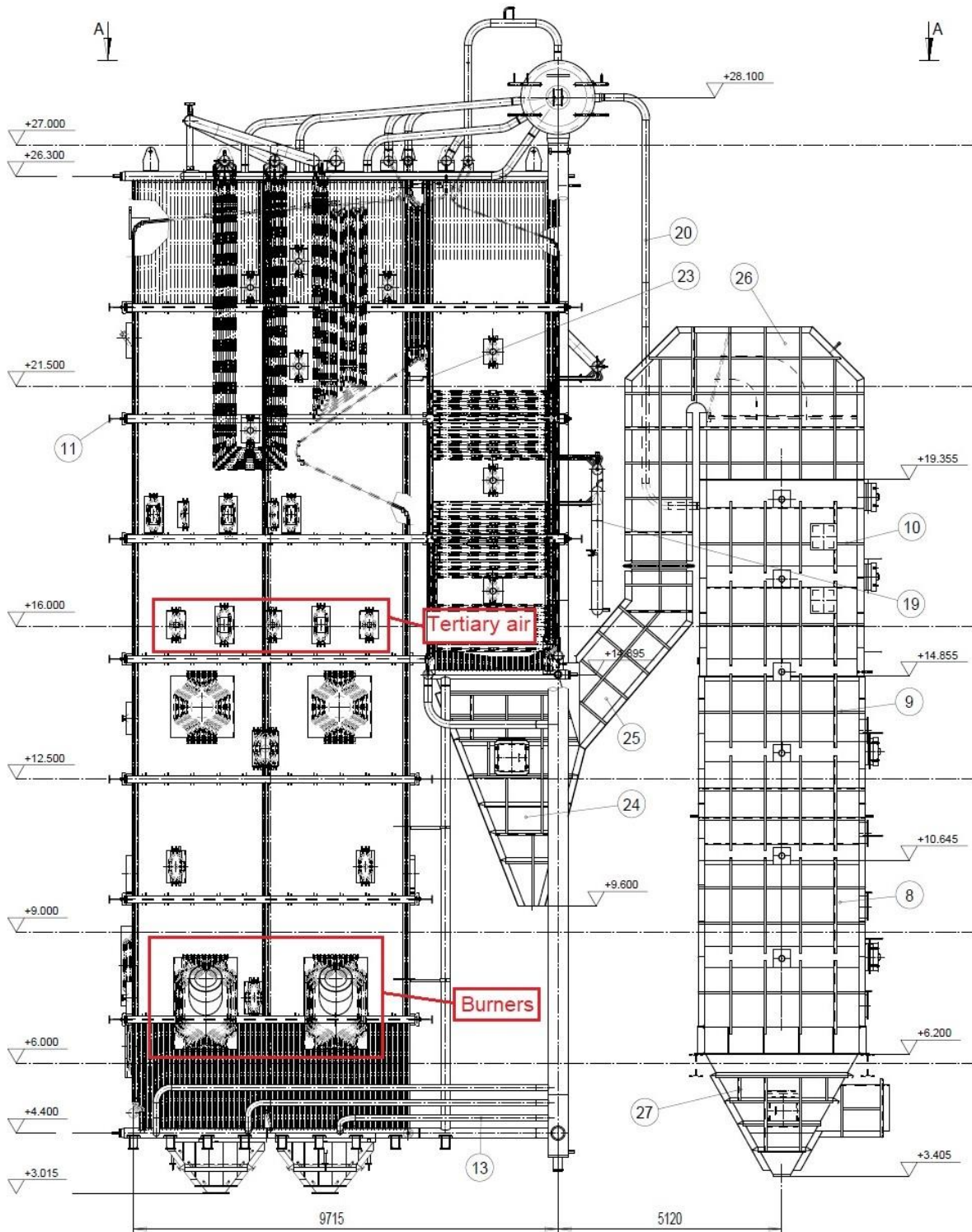
Režiimi kirjeldus	
Katse 7 60% sekundaar, 40% tertsiaal Vastukaal: sekundaaril -10 cm Katel puhastatud Jaanuari keskel	

Kolde temperatuuri mõõtmised								
	Aeg	esiseinast 50cm [°C]	esiseinast 100cm [°C]	esiseinast 150cm [°C]	esiseinast 200cm [°C]	esiseinast 250cm [°C]	esiseinast 300cm [°C]	esiseinast 350cm [°C]
Mõõtepunkt #1	14:27 - 15:17	783	826	921	961	969	968	976
Mõõtepunkt #2	14:04 - 14:24	948	945	978	966	945	960	953
Mõõtepunkt #3	15:24 - 15:57	752	815	826	827	783	824	840
Mõõtepunkt #4	12:29 - 13:25	722	1050	1063	1051	1075	1070	1033
Mõõtepunkt #5	11:09 - 11:42	848	1037	1080	1175	1220	1233	1222
Mõõtepunkt #6	10:33 - 10:59	1050	1078	1074	1123	1170	1210	1232
Mõõtepunkt #7	09:55 - 10:15	946	972	972	995	1015	1017	1031

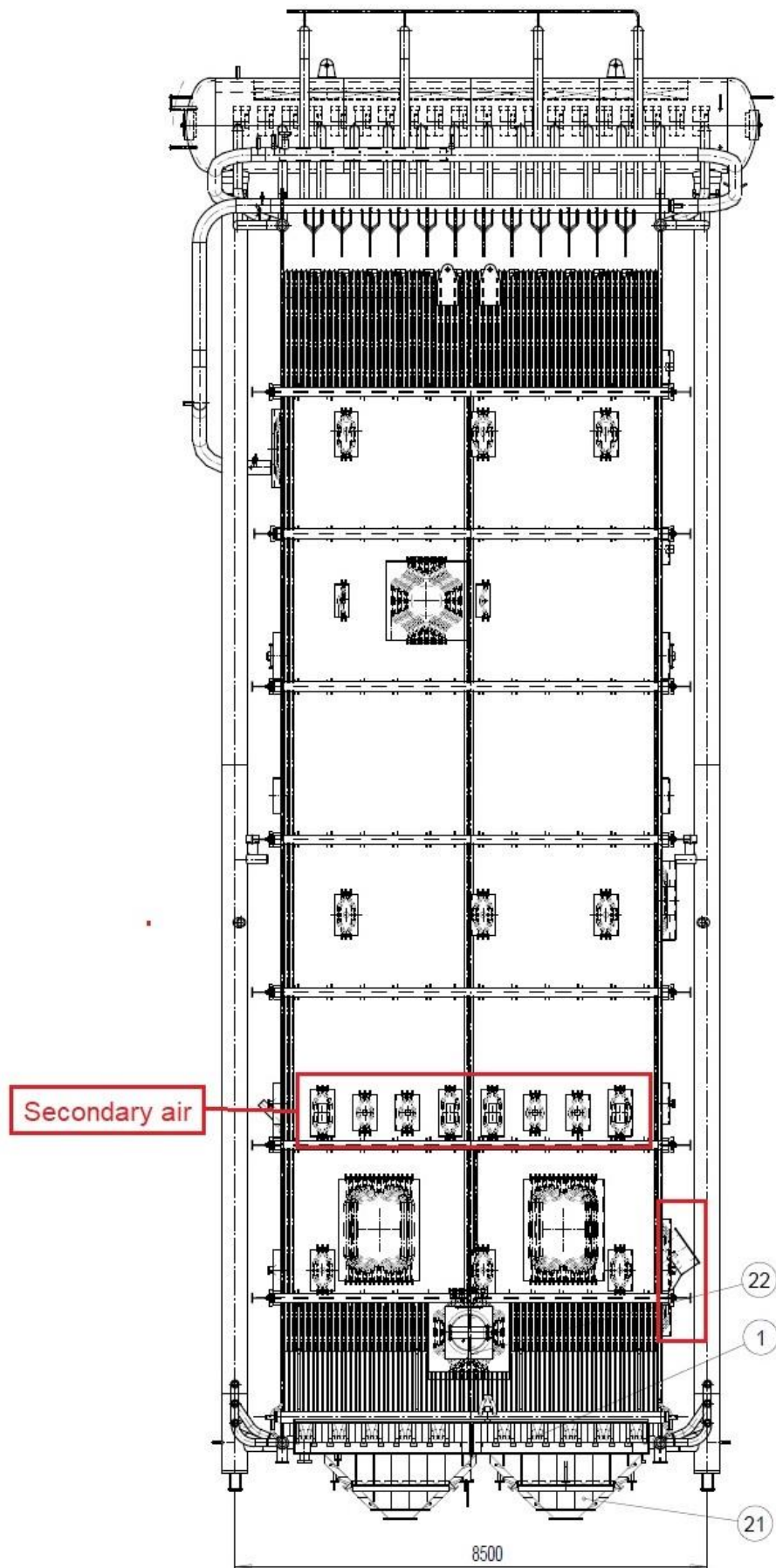
Stabiilse režiimi keskmised emisiooni näitajad				
	Aeg	CEMS (korsten)	enne ECO	BPE analüsaator
NOx [ppm]	09:50 - 16:00	95		103
CO [ppm]	09:50 - 16:00	94		98
O2 (%)	09:50 - 16:00	4,6	4	4,1
primaar [m3/h]	09:50 - 16:00	14,5		
sek+tertsiaal [m3/h]	09:50 - 16:00	20,4		
rõhk sek+tert (mbar)	09:50 - 16:00	50		
sekundaar [m3/h]	09:50 - 16:00	10,6		
tertsiaal [m3/h]	09:50 - 16:00	7,1		
retsirkulatsioon [m3/h]	09:50 - 16:00	0		
põletid [m3/h]	09:50 - 16:00	1,4		
kütuse niiskus [%]		50,5		

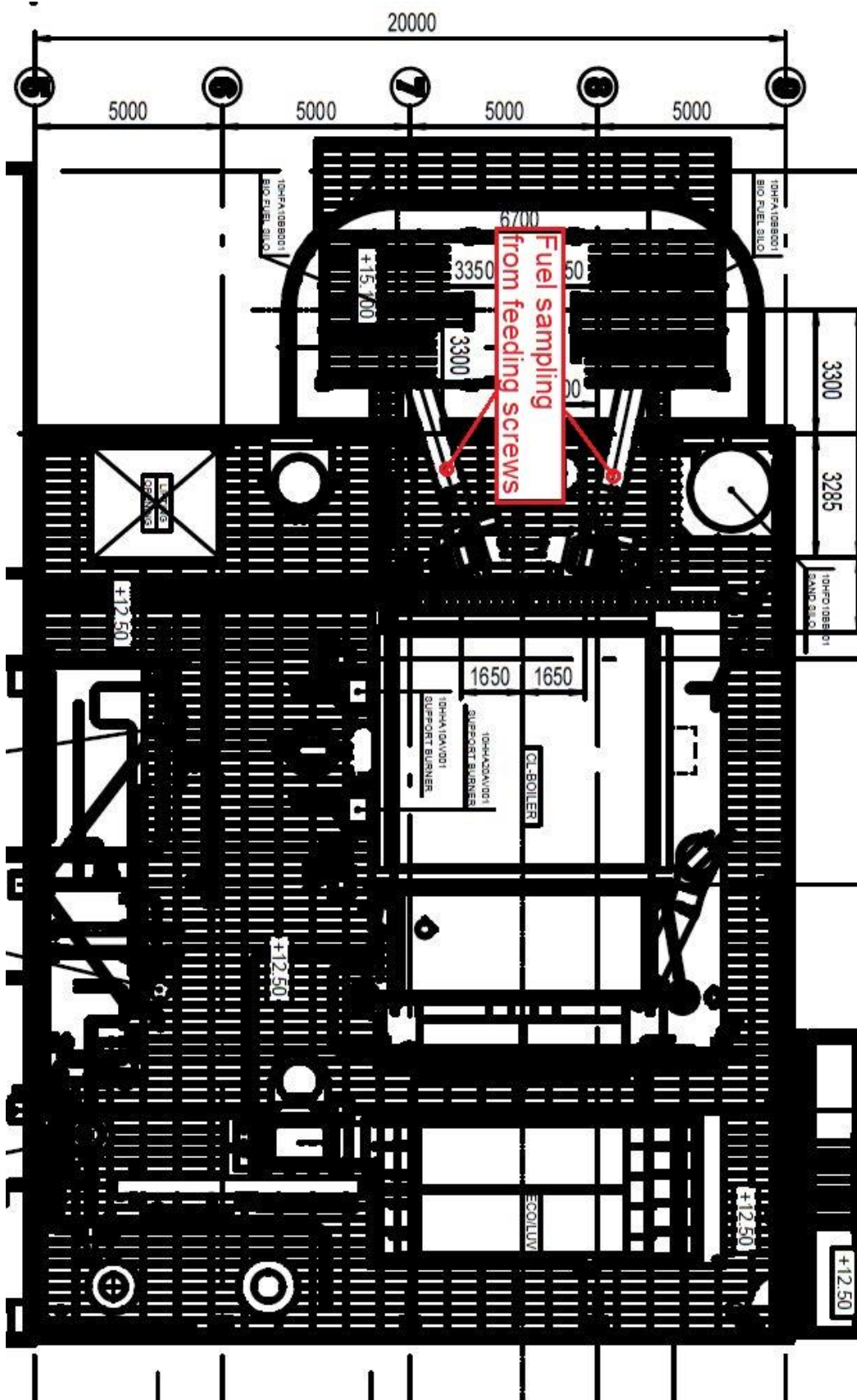
Lisa 8 MKK vaade küljelt

Lisa 9 MKK vaade eest

Lisa 10 Kütuse proovivõtu asukoht

Lisa 11 Temperatuuri mõõtmise andur

